

'אימנתה תעל לנמהרים'
קדושתא קילירית לשבת שובה

יוצא לאור על-ידי עדן הכהן

חופיס מחוך

קבץ על יד

סדרה חדשה ספר יג (כג)

הוצאת מקיצי נרדמים

ירושלים תשנ"ו

תוכן העניינים

1	אימנתה תעל לנמהרים' קדושתא קלירית לשבת שובה יוצא לאור על-ידי עדן הכהן
43	פרקים נוספים מספר המצרנות לרב שמואל בן חפני גאון יוצא לאור על-ידי גדעון ליבזון
91	קטעים מקובצי תפילה ארץ-ישראליים מן הגניזה יוצא לאור על-ידי עזרא פליישר
191	פירוש רבינו תם לספר איוב יוצא לאור על-ידי ישראל תא-שמע
235	סיכוב ר' פתחיה מרגנשבורג בנוסח חדש יוצא לאור על-ידי אברהם דוד
271	קובץ הלכות תפילה ומועדות לאחד מתלמידי רבינו יונה יוצא לאור על-ידי ישראל תא-שמע
297	פירושו של ר' שלמה בן מנחם ליבתי הנפש והלחשים' בסוגיית השכל יוצא לאור על-ידי דב שוורץ

מבוא

א. פתיחה

הקדושתא 'אימנתה תעל לנמהרים'¹ שלפנינו משוחזרת להלן מקרעי כתבי יד שנשתקעו בגניזה. אומנם הקדושתא היתה ידועה באשכנז, ואף נתבארה בידי ר' אליהו בר' בנימין בפירושו למחזור פיוטים למועדי השנה,² אך כבר צונץ, שתיאר את הקדושתא בספרו הגדול על תולדות הפיוט,³ ציין כי בידי רק שרידים ממנה. מסתבר כי צונץ ראה את שרידי הקדושתא בקונטרס הנזכר של פירושי ר' אליהו בר' בנימין, שהיה כלול בשעתו באוסף אופנהיימר.⁴ חלקה הראשון של הקדושתא (עד שלהי פיוט ה) מועתק בכ"י קיימברידג' TS H 15/68 שצילומו נדפס ב'מחזור ארץ ישראל' ששחזר י' יהלום;⁵ פרופ' יהלום אף איתר קרע דף נוסף שנתלש מן הגליון המחזיק את עיקר הקדושתא (TS AS 112.345), ובזכותו רשאים אנו לשייך את הקדושתא לקילירי בלי ספק: קרע דף זה משלים את פיוט ה של הקדושתא, ומציג את החתימה הקילירית, האופיינית במקום הזה, 'אלעזר בירבי קליר'. את סגולות הקטע המופיע ב'קודקס הגניזה' תיאר בקצרה ע' פליישר, באחד ממאמריו.⁶ הקדושתא איננה מופיעה בשלמותה אף לא באחד מכתבי היד שנתגלו בגניזה. המגן ופיוט ה מועתקים בכ"י קיימברידג' TS H 15/68; המחיה, המשלש וחלק מפיוט ד עלו מכ"י קיימברידג' TS NS 116.39; פיוט ו ו-ז באים בכ"י קיימברידג'

- * מאמר זה נכתב בהדרגתה ובעזרתה של מורתי פרופ' ש' אליצור. תודתי נתונה לה ולמור' פרופ' ע' פליישר על שהביאוני בשערי היכלות פייטינו הקדמונים ושירת קודשם. שלמי תודה גם לפרופ' י' יהלום על עצותיו הברוכות ולעובדי המכון לתצלומי כתבי יד עבריים על עזרתם האדיבה. כרכת הודאה למר ב' לפלר, שטרח ואיתר למעני צילומים משוכחים של כתבי היד שבהם מופיעה הקדושתא, וחלק לי בנדיבות לב מאוצר בקיאותו המופלא.
- 1 י' דוירזון, אוצר השירה והפיוט, ניר-יורק 1924-1933, א. 5782.
 - 2 כתב היד מצוי עתה בספריית הבודליאנה שבאוטספורד ומספרו 1207. לא עלה בידי לברר את זהותו של אליהו בר' בנימין ואת זמנו המדויק. לדעת פרופ' א' גרוסמן ר' אליהו בר' בנימין הינו רק מלקט פירושים, בן ראשית המאה השלוש עשרה. וראה עתה בספרו חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 510-521.
 - 3 L. Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, Berlin, 1865, pp. 53-54
 - 4 הוא כ"י 1074 F, המצוין ע"י צונץ שם. צונץ ניסה לשחזר על פי ביאור זה את הרכב הקדושתא, אך לא דייד בציון מרכיביה.
 - 5 מחזור ארץ ישראל-קודקס הגניזה, שחזר וצירף מפתחות ומבוא י' יהלום, הוסיפה תיאור פליאוגראפי עדנה אנגל, ירושלים תשמ"ז, עמ' 49-50.
 - 6 ראה ע' פליישר, 'פיוט ותפילה ב"מחזור ארץ ישראל"', קרית ספר, סג (תש"ן), עמ' 221. יש לסייג את הערתו שם כי הקדושתא לא היתה נפוצה הרבה. כתבי היד הנוספים שאיתר מר ב' לפלר מצביעים על שכיחות לא מעטה של הקדושתא ברוב כתבי היד הקדומים של הגניזה.

TS 10 H 6/1. הסילוק מצוי רובו בכ"י קיימברידג' TS 10 H 5/7 ובהמשכו, כ"י אוכספורד d. 63 (2826/49), דף 98.
 מבנה הקדושתא תואם את הידוע לנו אודות קדושתאותיו של הקילירי,⁷ ובחריגות המועטות מן המקובל הניכרות בה נדון במפורט בהמשך. היצירה מתייחדת בעיקר מבחינת תוכנה: היא עוסקת בהרחבה ובהעמקה ומזוויות מפתיעות בנושא התשובה. מן הבחינה הזאת יש בה תרומה חשובה לליבון תפיסת קדמונינו בסוגיה זו.

ב. תיאור כתבי היד

קטעים מן הקדושתא מועתקים במקורות דלהלן:

1. כ"י קיימברידג' TS H 15/68 ו-TS AS 112.345.⁸ דף אחד. מחזיק את המגן, את פיוט ה, ושרידים קלושים מן המחיה, מן המשלש ומפיוט ד. קודם לקדושתא מועתק בכתה"י קטע (שופרות) מן התקיעתא של ר' פינחס בירבי יעקב הכהן (כ"י א).
2. כ"י אוכספורד d. 41 (2714/16), דף 83 ע"ב ואילך. שמונה שורות ראשונות מן המגן. לפניהן מועתקת י"ח ערובתא כיפור' (קרובת י"ח לערב יום הכיפורים). בראשן הכותרת [...] 'שובה דר' אלעזר'. הדף ניוזק קשה בשוליו, ונראה כמייצג ורסיה אחרת של הקדושתא (כ"י ב).
3. כ"י קיימברידג' TS NS 116.39. דף מכתב יד מפואר, קרוע בשוליו. כולל את עיקרו של המחיה, את המשלש ואת ראשיתו של פיוט ד (כ"י ג).
4. כ"י קיימברידג' TS NS 251.46 והמשכיו, כ"י קיימברידג' TS AS 67.57, TS AS 67.58, TS AS 67.59. קרעי דפים במצב ירוד ביותר. שרידים מפיוטי ג, ד, ה, ו, ו-ח. מלים בודדות מכל קטע. חלק מהקטעים מנוקד בניקוד טברני מלא (כ"י ד).
5. כ"י קיימברידג' TS 10 H 6/1. שני דפים לא רצופים. בדף הראשון מועתקים קצה פיוט ה, פיוט ו ו-ז וחלקו הראשון של הסילוק. בדף השני בא קטע מהקדושתא 'אחת שאלתי' של הקילירי לשבת פרה, מהטור האחרון של פיוט ז ועד אמצע הסילוק.⁹ במכון לתצלומי כ"י זוהה מקור זה כאיטלקי. מצבו טוב למדי, אך יש נקב גדול במרכזו (כ"י ה).
6. כ"י קיימברידג' TS 10 H 5/7 והמשכו כ"י אוכספורד d. 63 (2826/49), דף 98. שני דפים רצופים ממחזור פיוטים מפואר. בדף הראשון הסילוק עד טור

7 ראה בנידון: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים 1975, עמ' 140-151.
 8 נדפס על ידי י' יהלום (לעיל הערה 5); וראה תיאור הטומוס הזה שם, עמ' טו-מב.
 9 הקדושתא פורסמה בידי ש' אליצור, "אחת שאלתי" קדושתא לשבת פרה לר' אלעזר בירבי קילירי, קבץ על יד, ס"ח י (תשמ"ב), עמ' 13-55.

210. הדף השני מחזיק את חלקו האחרון של הסילוק (מטור 217 ועד לקדושה), ולאחריו ראש השבעתא של ר' פינחס בירבי יעקב הכהן לשבת 'וזאת הברכה' — 'על איווי ארץ נחלה'.¹⁰ הדף הראשון ניוזק קשה בחציו התחתון (כ"ו ו).
 7. כ"י קיימברידג' TS NS 235.152 והמשכו כ"י TS 8 H 21/9. שני דפים לקייים מאוד מתוך כתב יד מפואר, מנוקד בחלקו וגדוש בתיקונים ובתוספות. בדף הראשון הסילוק מטור 193 ועד טור 202, ומטור 211 עד 221. בדף השני מועתק הסילוק מטור 229 עד לסוף הקדושתא. אחר כך מועתקת קדושתא אחרת, המיוחסת אף היא לר' אלעזר בירבי קילירי¹¹ (כ"י ז).
 8. כ"י אוכספורד 1207 דף 80 ואילך. קודקס פירושי פיוטים למועדי השנה שלוקט בידי ר' אליהו בר' בנימין, כנראה באשכנז, בראשית המאה השלוש עשרה.¹² ההעתקה משוכשת למדי וקשה לפיענוח. המלקט פירש את הקדושתא בשלמותה והביא לשונות ממנה בתוך דבריו. לא תמיד ניתן להבחין בין לשון הפרשן ובין ציטוטיו (כ"י ח).
 9. כ"י קיימברידג' TS Misc 22/219.¹³ דף המחזיק חלקים מקדושתת כלאיים לשבת שובה. קצה פיוט ג שבו ופיוט ד מקורם בקדושתא הנדפסת להלן. אחריהם מועתק בדף פיוט שראשיתו 'קדוש <קדוש> קרא והעיד בכס',¹⁴ ולאחריו הפיוט 'איומה תעמיד במשפט', שכנראה שימש בקדושתא כפיוט ה (כ"י ט).
 תודתי אמורה לכל הספריות שבאוצרותיהן השתמשתי על הרשות לפרסם את החומר הכלול במאמר הזה.

ג. משקל וחריזה

רוב חלקי הקדושתא שקולים במשקל ההטעמות האופייני לפייטנות הקדומה.¹⁵ חריגות חריפות מכללי השקילה הניכרות בקטעים השונים מקורן לעיתים בשיבושים שנפלו בהעתקות. המגן והמחיה¹⁶ מביאים שלוש הטעמות כבודות בטור; מילות יחס, סמיכויות

- 10 פורסמה בידי ע' פליישר, "שמחת תורה" של בני ארץ ישראל, סיני, נט (תשכ"ו), עמ' רכא-רכב.
 11 כתב היד זוהה על ידי מר ב' לפלר. כותרת הקדושתא השניה בכתה"י מציינת כי היא נועדה לשבת חול המועד, אבל למעשה זו קדושתא לאבל, כפי שציין פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 321, הערה 110.
 12 ראה לעיל, הערה 2.
 13 כתב היד זוהה בידי מר ב' לפלר, ונמסר לי באדיבותו.
 14 פיוטים מסוג זה תוארו ונדפסו בידי ע' פליישר במאמרו 'עיונים באופיים הפרוודי של אחדים ממרכיבי הקדושתא', הספרות, ג (תשל"ב), עמ' 568-585.
 15 לענין משקלי הפיוט הקדום, ובעיקר באשר לדפוסי המשקל הקיליריים, ראה ע' פליישר, 'עיונים בדרך השקילה של שירת הקודש הקדומה', הספרות 24 (ינואר 1977), עמ' 70-82.
 16 הסטרופה הראשונה של המחיה לקייה כנראה.

ומלים קצרות מצטרפות לתיבות הסמוכות להן, כמקובל. טורי הסיום של הסטרופות ארוכים יותר, ואפשר שסטיות אלו מן המשקל מכוונות.¹⁷ בסטרופות הסיום הטורים מביאים שתיים שתיים הטעמות כבדות, פרט לטורן הראשון, הקשור לפסוק האחרון שבשרשרת הפסוקים, שהוא של שלוש הטעמות. המשלש מביא שתי הטעמות לטור, ובסך הכל שמונה תיבות מוטעמות לכל סטרופה. בהמשך נעמוד על המסורת הפייטנית המתבטאת בדרך עיצובן של סטרופות אלו. בפיוט ד, שבו נהגו פייטנינו הקדומים תכופות חירות גמורה, ניכרת נטייה לדפוס מקצבי של ארבע הטעמות לטור. אומנם המקצב מואץ לקראת סוף הקטע, כמקובל בפיוטי ד. לפיכך עדיף להציגו כקטע העשוי בפרוזה מחורזת.

פיוט ה נראה לכאורה כמשולל מקצב; טוריו עתים ארוכים למדי ועתים קצרצרים. אך דומה כי אף כאן הטורים מביאים בעיקר שלוש הטעמות, שבהן מובלעות הטעמות משנה רבות מן הרגיל. הוא הדין ביחס לפיוט ו, אם כי החריגות מן המקצב תכופות ובלטות בו פחות. בפיוט ז ניכרים לא מעט טורים הנענים למקצב המשולש, אך יש לצידם אחרים החורגים ממנו במובלט (טורים 125-128 למשל).

בסילוק המקיף 'מעשרה מאמרות' ניכרות חטיבות נרחבות למדי המביאות שתי הטעמות לטור. כך בוודאי בראשית הסילוק (טורים 135-150), אך גם לקראת סופו (טורים 220-225 למשל). עם זאת, חלקים גדולים, בעיקר מחלקו המרכזי הממחזז חילופי דברים נרגשים בין האומה ובין אלוהיה, נראים בלתי שקולים. מטעם זה נכון יהיה להגדיר את הסילוק, כמקובל, כפרוזה מחורזת.

רוב חלקי הקדושתא נחרזים לפי כללי החריזה המופסקת,¹⁸ המשתפת בחרז לפחות שנים מעיצורי השורש, ומחייבת זהות מוחלטת בהברה האחרונה של מילות החרוז. כך נחרז גם פיוט ז, שבדרך כלל נורמות החריזה בו ותרגיות למדי. רק בסילוק מתרופפות נורמות החריזה הקפדניות; תופעות חריזה חריגות נעשות בו שכיחות למדי.

כמה מן הכללים הייחודיים של החריזה המופסקת מקויימים בקדושתא שלפנינו. כך למשל מחשיב הפייטן שני עיצורים שורשיים זהים לעיצור אחד ומשלים את החריזה בעיצור שורשי נוסף, כגון: במחשבה / משיבה / שוביבה (טורים 9-11), וכן: עוברים / מתבררים (טורים 78-79).¹⁹ לעתים חורז הפייטן בכל עיצורי השורש, כגון 'זילל' עם 'זולל' (טורים 58-59), או 'קלט' עם 'מקלט' (טורים 62-63). לעתים

17 עיין על כך בהמשך.

18 על שיטת החריזה המופסקת בפיוט הקדום ראה: ב' הרושובסקי, 'השיטות הראשיות של החרוז העברי מן הפיוט ועד ימינו', הספרות, ב (תשל"א), עמ' 738-742; וראה גם: ע' פליישר, 'בחזינות בתהליך עליית החרוז בשירה העברית', מחקרי ירושלים בספרות עברית, א (תשמ"א), עמ' 226-238.

19 אומנם, לעתים לא טרח הפייטן במקרים כאלה; השווה: 'משננים-מתחננים' (טורים 110-111).

הוא פורש את החריזה על פני שתי תיבות: אחר אל / ישראל (טורים 60-61), חילו / ימחול לו (טור 155). חריזה בתיבה זהה מצויה אף היא בקדושתא, כגון בטורים 64-65, ובסילוק טורים 151-153, 157-160.

ו"ו ובי"ת מתחלפות לעתים בחריזה, אף שלא בהכרה האחרונה: 'לנשברים' חורז עם 'שוורים' (טורים 25-26), 'להשוינו' עם 'משוכבינו' (טורים 72-73), 'ויבשבועה' עם 'שועה' (טורים 127-128). לעתים מפריד עיצור גרוני בין עיצורי השורש; כך 'מאורות' חורז עם 'מאמרות' ועם 'אמרות' (טורים 135-136), 'ורביעותיו' חורז עם 'טובותיו' (טור 149).²⁰ אפשר שיש ללמוד מכך על ערעור הגיית הגרוניות בזמן הפייטן ובמקומו.

כאמור, בסילוק מתערערת שיטת החריזה המופסקת. בצד טורים שבהם החריזה תקנית (כדרכיו / ערכיו / מדריכיו / מפריכיו / מבורכיו, טורים 142-144) עומדים טורים החורזים בהברה האחרונה בלבד, ולעתים כשאף לא אחד מעיצורי השורש שותף לחריזה (מתפללים / נענים, טור 220). דרכם של פייטנים להקל מעליהם את עול החריזה בסילוקים היא מן המפורסמות. חריגות מכללי החריזה מזדמנות לפעמים גם בחלקים אחרים של הקומפוזיציה. בהשוואה לקדושתאות קיליריות אחרות, זו שלפנינו נראית משוכללת פחות.²¹

לעתים קרובות מאוד חורז הפייטן בקדושתא זו במלים משורש שו"ב ויש"ב. אמצעי זה מבליט יפה את הנושא המרכזי של היצירה, והקילירי עושה בו שימוש ברבות מקדושתאותיו.

ד. תבנית הקדושתא

1. החוליה הראשונה: פיוטי המגן, המחיה והמשלש גופי החטיבות של המגן והמחיה עשויים שלוש שלוש סטרופות מרובעות.²² גוף המשלש מכיל ארבע סטרופות כאלו. בהעמדת המשלש על היקף רחב יותר הולך הקילירי בעקבות ינאי, שדגם תבנית זו אופייני לקדושתאותיו.²³ בעקבות ינאי מחליף הקילירי בקדושתא שלנו גם את מקצב המשלש משלוש הטעמות לטור

20 חילופי גרוניות בקדושתא נדירים למדי; במקום אחד חרוז הפייטן 'שארית'-'אחרית' (טורים 129-130) ובמקום אחר 'חט'-'עט' (טור 192).

21 השווה לדוגמה לקדושתא 'אחת שאלתי' (לעיל הערה 9), המציגה מופת של שיכלול צורני. עלינו גם לזכור כי הקדושתא שלנו נאמרת אחר שני ימים טובים של ראש השנה, שלעיתים ודאי יחד הפייטן מאמץ יצירתי אדיר.

22 תיאור הקדושתא וחלוקתה לחוליותיה ולחטיבותיה ניתנים בזה על פי הגדרותיו של ע' פליישר בספרו (הערה 7 לעיל), שם.

23 עיין שם, עמ' 143 וכדברי ע' פליישר במאמרו 'בחינות בשירת פייטני איטליה הראשונים', הספרות, 30-31 (1981), עמ' 147-148, וכדבריה המסייגים של ש' אליצור במאמרה 'לעיצובו של המשלש בקדושתא הינאית', מחקרי ירושלים בספרות עברית, י-יא (תשמ"ז-תשמ"ח), עמ' 403 הערה 13.

לשתיים.²⁴ אבל, במשלש שלפנינו כל טורי המחרוזת חוזרים בקפדנות, מה שאין כן במשלש האופייני ליניי.

שלושת קטעי הקדושתא הראשונים מעמידים יחדיו אקרוסטיכון אלפבתי אחד. המגן מביא א"ב פשוט מא' עד ל', המחיה א"ב כפול ממ' עד צ' והמשלש א"ב מק' ועד ת' בראשי הסטרופות בלבד.

גוף המגן מעביר בסופו לפסוק הראשון של ההפטרה 'שובה ישראל' וכו' בהושע יד, ב;²⁵ גוף המחיה מעביר לפסוק השני, 'קחו עמכם דברים' וכו' (שם ג), בעוד שטורו האחרון של המשלש מעביר לפסוק 'מי אל כמוך' וכו' (מיכה ז, יח). יש להניח כי בקהילתו של הקילירי נהוג היה להוסיף להפטרת 'שובה' שבהושע שלושה פסוקים ממיכה ז, יח – כ. כך נהוג גם היום בקהילות רבות.²⁶ כפי שכבר צוין, טורם האחרון של המגן ושל המשלש ארוך מן הטורים שלפניהם. יתכן שהתופעה קשורה במנהגו של הקילירי להאריך ביצירותיו בטורי הסיום של גופי החטיבות.²⁷ מגמה זו ניכרת בפייטנות הקלאסית בכללה.

שרשרות הפסוקים הניצבות אחרי גופי החטיבות אינן שוות באורכן. במגן כוללת השרשרת חמישה פסוקים, במחיה ארבעה ובמשלש שישה, ואולי אף שבעה. שרשרת הפסוקים של המשלש נחתמת כמקובל בפסוק 'ואתה קדוש יושב תהלות ישראל' (תה' כב, ד). הפסוקים שבשרשרות כרוכים קשר הדוק עם גופי החטיבות, חלקם מצד לשונם וחלקם מצד תוכנם. בכ"י קיימבריג' TS H 15/68 מופיע במשלש 'פסוק' שאיננו במקרא: 'שמעת אל תפלת עבדך'. אפשר שהוא שיבוש של דנ' ט, יז 'ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך' וכו'. באותו כתב יד מופיע בשרשרת המשלש עוד פסוק שקשה לזהותו. קרוב לשער שהוא במ' יד, כ.

סטרופות הסיום החותמות את המגן ואת המחיה משורשרות כמקובל. הן מביאות בסופן, כרגיל, לשונות מעבר אל הברכות (במחיה גם איזכור לטל). הן משוחזרות מן האקרוסטיכון, אף זאת כמקובל. מעניינת העובדה ששתי סטרופות הסיום רומזות בטורן הראשון גם לפסוק הראשון שבשרשרת הפסוקים שלפניהן. גאלתיך מכושל עוונך' (טור 13) מרמז גם ל'כי כשלת בעונך' (הושע יד, ב), ו'ברוח שפתינו נשלמה פרים' (טור 29) מרמז, כמוכן, ל'ונשלמה פרים שפתינו' (שם ג). כמדומה שתופעה זו איננה מקרית, אף שלא מצאתי דוגמתה בקדושתאות אחרות.

24 בעניין המקצב הייחודי למשלש ראה: מ' זולאי, 'מחקרי ניני', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ב (תרצ"ו), עמ' רלה ועמ' רנד; ע' פליישר 'עיונים בתהליכי עיצובם התבניתיים של סוגי הפיוט הקדום' תרביץ, לט (תשל"ל), עמ' 252, הערה 11; ש' אליצור (לעיל הערה 23), עמ' 403-404, הערה 14.

25 כך נהג הקילירי בכל הקדושתאות שחיבר לשבתות שהיתה בהן הפטרה מיוחדת. לעניין ההפטרה ב'שובה' ראה ערך 'הפטרה' (נכתב בידי נ' פריד), אנציקלופדיה תלמודית, י, ירושלים תשכ"ב, עמ' יט-כב, ובנספחים, שם, עמ' תשיד-תשטו.

26 בנושא ההפטרה לשבת שובה בקהילתו של הקילירי ראה דיון להלן.

27 ראה ע' פליישר במאמרו (לעיל הערה 24), עמ' 252 ואילך, וש' אליצור במאמרה (לעיל הערה 9), עמ' 19-20.

2. החוליה השנייה: פיוטים ד ו-ה

פיוט ד כתוב, כרגיל, בכמעין פרוזה מחורזת, אף כי ניכר מאמץ מסוים להעמידו על מקצב של ארבע הטעמות בטור. כמקובל אצל הקילירי, אין לפיוט אקרוסטיכון, והוא נחרז בחרוז אחיד ש/בה. הקטע נפתח כראוי ב'אל נא' ונחתם ב'מרום וקדוש'.²⁸

פיוט ה, 'ארבעים ותשע מידות', בנוי ממחרוזות דו-טוריות, בדומה ל'עשירייה' שבפיוטי יניי.²⁹ אומנם ניכרת בקדושתא המגמה לעצבו בסטרופות מרובעות;³⁰ באמת, מטור 66 ועד סופו הוא בנוי סטרופות מרובעות חדר-חרוזיות. ברם, מבנה הסטרופות בחלקו הראשון של הפיוט דו-טורי במובלט, וכך יש להגדיר גם את המשך הקטע למרות חרזותו המרובעת הסדורה. הפיוט חתום בראשי המחרוזות 'אלעזר בירבי קליר', כדרך פיוטי ה הקיליריים. הוא מסתיים כיאות בציון לפיסקה 'אל נא לעולם תוערץ'.

3. החוליה השלישית

פיוט ו פותח בכותרת 'ובכן שובה ישראל עד ה' אלהיך' (הושע יד, ב). כפי שמצויין בכתב היד, הכותרת נועדה לשמש גם כרפרין אחר כל סטרופה.³¹ בשתי ההיקרויות הראשונות של ציון הכותרת כרפרין מסומן בסופו: 'ק', כלומר 'קדוש'. פשטות הרפרין אינה אופיינית לקדושתאות הקיליריות; בדרך כלל מופיע בפיוטי ו קיליריים רפרין מפותח ומחורז המסתיים במלת 'קדוש'. אפשר שיש כאן שלב קדום בעיצובם של פיוטי ו בקדושתאות בכלל, ומכל מקום יש בפשטות לשון הרפרין כדי לאשש את השערתה של ש' אליצור, שלפיה הרפרין בפיוטי ו נועד להיאמר מפי הציבור ולא מפי המקלה.³² פיוט ו גופו בנוי סטרופות משולשות.

28 בכ"י קיימברידג' TS NS 251.46 'נורא וקדוש'. בכה"י המשמש כנוסח היסוד של הטור (כ"י קיימברידג' TS H 15/68) יש קרע במקום, ולפניו ניתן לקרוא רק את האות מ"ם. בכ"י קיימברידג' TS Misc 22/219 'נורא ומרום וקדוש'.

29 רמז לכך גם ע' פליישר במאמרו (לעיל הערה 6), עמ' 221, הערה 95. לעיל כבר עסקנו בקווי דמיון ברורים הקיימים בין מקצב הקדושתא שלפנינו ותבניתה ובין המקצב והתבנית האופייניים לקדושתא היינית. יש לציין כי גם סיגנונם של כמה מטורי הקדושתא הנידונה קרוב במידה מפתיעה לדרכי כתיבתו של ייני (ראה למשל טורים 64-65).

30 לפיוטי ה הקיליריים שלוש צורות יסוד אופייניות: א. קיקלר; ב. פיוט הבנוי מסטרופות מרובעות מסיביות; ג. פיוט הבנוי מסטרופות דו-טוריות. ראה לכך בספרו של ע' פליישר (לעיל הערה 7), עמ' 146, ובמאמרה של ש' אליצור, 'על מיקומו ומבנהו של הקיקלר בקדושתא הקילירית', מחקרי ירושלים בספרות עברית, ג (תשמ"ג), עמ' 141.

31 הרפרין מצוין באורך מלא אחר שתי הסטרופות הראשונות, ומשם ואילך באמצעות הציון 'בכך' או 'ובכן שובה'. הציון חסר אחר הסטרופה האחרונה.

32 למנהגם של הקדמונים ללוות את מחרוזות פיוט ו ברפרנים ראה ש' אליצור, (לעיל הערה 30), עמ' 154. פרופ' ע' פליישר מניח שבנוסח המקורי של הפיוט אכן הופיע רפרין מחורז ומפויט, אלא שהוא נשר והוחלף בכותרת פשוטה, על דרך הרהיטים. מילת 'קדוש' נוספה על הכותרת כדי להבליט את מעמד הקטע כפיוט ו. לדעתו, אפשר שסטרופת הקדוש האותנטית ששימשה כאן היא זו המופיעה בכתבי היד, באופן חריג ומתמיה, בסוף הקטע; ראה על כך מיד בסמוך.

הוא מיוסד על א"ב שלם המקיף את כל ראשי טוריו; האקרוסטיכון מדלג בשתי הסטרופות האחרונות על הטור השני.³³

מתמיהה ביותר היא הימצאותה של סטרופת קדוש בודדת, בלתי חתומה כנראה, בין פיוט ו לפיוט ז. תופעה זו כמעט שלא מצאנוה בקדושתאות אחרות.³⁴ ניתן היה לומר כי לפנינו מלאכת מעתיק, ששירבב לקדושתא סטרופת קדוש זרה, לו היתה התופעה מתגלה בכתב יד בודד. ברם התופעה נשנית בשני כתבי היד הידועים לנו לקטע הזה. הואיל ושני המקורות הללו אירופיים,³⁵ צריך להניח שמחרוזת הקדוש נשתרבה לאחד מכתבי היד של הקדושתא במזרח, והגיעה עם שאר חלקי הקומפוזיציה לחופיו הצפוניים של הים התיכון. מכאן ואילך היא נתפסה כחלק בלתי נפרד מן הקדושתא.

בראש הרהיט (פיוט ז) '[אז] טרם כל יצרת תשןוכה]' באה הכותרת 'ובכן שובה ישראל'. הפיוט עשוי סטרופות דו-טוריות, ובנוי מא"ב פשוט המקיף את כל ראשי הטורים. אין לקטע אופי של רהיט,³⁶ אף על פי שהדיון בו (בנושא התשובה) סכימאטי למדי. רהיטים כאלה מופיעים גם בקדושתאות קיליריות אחרות.

הסילוק המונומנטאלי 'מעשרה מאמרות' בנוי מכמה חטיבות, הנוטות להתארגן כל אחת במקצב משלה. אף על פי כן, משום החריגות התכופות מן המקצב, הודפס הסילוק כפרוזה מחורזת.

הסילוק משוחרר מאקרוסטיכון, ומבנהו הסטרופי איננו מאורגן. חטיבתו הראשונה (טורים 135-156) מתארת את מידות הגמול של ה' לברואיו, מידות שקדמותן מופלגת כימי עולם. אחר כך (טורים 157-171) באה חטיבה המדברת בשבחי התשובה, שקדמה לבריאת העולם ושבה תלויה חיותו, וביחס שבין ישראל לתשובה. חטיבה שלישית ומרכזית בסילוק (טורים 172-210) מתארת דו-שיח דראמטי בין ישראל ובין הקב"ה בנושא התשובה. כל מחזור טענות מביא במחרוזת אחת את טיעונם של ישראל, ובמחרוזת נוספת את תגובתו של הקב"ה. המחרוזות שונות זו מזו בהיקפן, אך כמעט תמיד אחידות בחרוון.³⁷ ישראל טוענים שאינם

33 ראה ש' אליצור (לעיל הערה 9), עמ' 23, הערה 34.

34 ממצא דומה עולה מן הקדושתא הקילירית לפסח 'אסירים אשר בכשר שעשעת' (מהד' פרנקל, עמ' 117), שאף שם מופיעה אחר פיוט ו סטרופת קדוש זרה. אבל במקרה זה, מחברה של סטרופת הקדוש ידוע: הוא ר' יוסף טוב עלם. וראה לענין זה ע' פליישר, 'אזהרות לר' בנימין (בן שמואל) פייטן', קבץ על יד, יא (תשמ"ה), עמ' 26.

35 שני המקורות הם כ"י קיימברג' TS 10 H 6/1, וכ"י אוכספורד 1207 המכיל את פירושו של ר' אליהו בר' בנימין. כ"י קיימברג' הועתק, כנזכר לעיל, כנראה באיטליה; כ"י אוכספורד אשכנזי. קשה לקבל את האפשרות שהסטרופה הנידונה היא חלק מפיוט ו, שהרי הרפרין לפיוט כבר מצויין בכתב היד, מה עוד שהסטרופה רחוקה מאוד בתכניה מן הדיון ההלכתי העומד במרכז פיוט ו. כמו כן, אין להעלות על הדעת שהסטרופה נועדה לשמש רפרין לפיוט ז, הן מפני מבנהו והן מפני תוכנו.

36 על אופיים של הרהיטים עיין ע' פליישר (לעיל הערה 7), עמ' 148.

37 ראה לדוגמה מחזור הטענות הנפתח בטור 193, שחרוון האחד הוא 'נים'. יוצא מכלל זה רק המחזור הראשון, שבו חחרו בדברי ישראל 'ראש' (מילה קבועה), ובדברי ה' 'דיי'.

יכולים עוד לחזור בתשובה, והקב"ה משיב להם בדברי עידוד. דבריהם של ישראל פותחים במילות הקבע 'והם ישיבו איך נשוב', בעוד המענה האלוהי נפתח במילות הקבע 'והוא ישיבם שובו עדיי'.³⁸

חטיבה נוספת בסילוק (טורים 211-230) מספרת בגדולתם של ישראל לעתיד לבוא, כשישובו לפני יוצרם, בעוד החטיבה האחרונה (טורים 231-236) מתארת את הקדושה שמשמיעים המלאכים לפני הקב"ה. לקראת סיומה נעשה קצב הקטע מואץ ותכוף, כאות למתיחות הרוחנית ההולכת וגוברת עם התקרבות הקדושה.

ה. התכנים ומקורותיהם

הקדושתא מתמקדת בנושא התשובה ודנה בו מזוויות שונות. המגן מבליט את קדמותה המופלגת של התשובה, על פי האגדה בבראשית רבה (א, ד, עמ' 6), המופיעה בנוסחאות מגוונות ובהרכבים משתנים גם ברוב המדרשים המאוחרים יותר. המחיה מספר בשבחיו של הקב"ה המסייע לחפצים להיטהר מעוונם. הוא מזכיר את עונשם של סרבני תשובה ואת הכוח שהעניק האל לתפילה לכפר על חטאי האדם, במקום קורבנות החטאת והאשם. במשלש מעלה הפייטן תחינה נרגשת לפני הקב"ה להיעתר לשוועת התשובה של עמו.

בפיוט ד שב הפייטן לעסוק בקדמותה של התשובה ובנחיצותה לקיום האנושי, תוך שהוא קושר אותה לששת הדברים האחרים שקדמו לבריאת העולם; בכך הוא גם מבליט את מרכזיותה של התשובה כאחת מאושיות תבל. פיוטים ה וז דומים בתבניתם. הם מתארים את תולדותיה של התשובה בדברי ימי העולם, תוך התמקדות בדמויות שעשו תשובה וניצלו מפורענות, או שנעשו ראויים לכך שצאצאיהם יהיו מטיפים לחזרה לתשובה. פיוט ה מתמקד בדרכו של הקב"ה להנהיג את עולמו במידה כנגד מידה, ומדגים דרך זו בדמותם של ראובן ושל הושע ובזיקה שביניהם. ראובן שנדחה מבכורתו בגין חטאו בבלהה, חזר בתשובה וזכה כי מבני בניו יעמוד נביא מוכיח לישראל (על פי ב"ר פד, ט, עמ' 1023). ראובן גם הציל את יוסף ממות, ועל כן נקבעו ערי מקלט תחילה בנחלתו. בזכות שנתאמץ להשיב את יוסף אל יעקב, קם מזרעו נביא שהשיב את ישראל לאביהם שבשמים (פדר"כ שובה, ט, עמ' 356). לקראת סופו עוסק הפיוט בוויכוח שבין הקב"ה ובין כנסת ישראל מי ראוי שיעשה את הצעד הראשון לקראת התפייסות וחזרה בתשובה (איכ"ר ה, כא, עמ' 160). פיוט ז סוקר, על פי מקורות מדרשיים שונים, מיגוון רחב של דמויות היסטוריות ומזכיר את פועלן בענייני תשובה: אדם הראשון, קין, ראובן, יהודה, אחאב, מנשה, יהויכין, אנשי ענתות ותושבי נינוה. כל אלו חטאו וניצלו מפורענות קשה בזכות התשובה שעשו.

38 טענתם הראשונה של ישראל נפתחת במלים 'ויסיחור'. במחזורי הטענות הראשונים חסר 'שובו עדיי'.

פיוט ו מעניין מאוד בתכניו ההלכתיים. הקילירי הולך ומפייט בו את הברייתא של רבי ישמעאל בעניין ארבעת חילוקי כפרה, שבכל אחד מהם התשובה היא מרכיב חיוני. עוד עוסק הפיוט במעמד של האומר 'אחטא ואשוב', או 'אחטא ויום הכיפורים מכפר', ושל השונה בחטאו. בסופו של הפיוט דן הפייטן בענייני עשרת ימי תשובה ומנהגיהם.³⁹

הברייתא של רבי ישמעאל (נזכרה בתוספתא כיפורים ד, ו—ח, מהד' ליברמן, עמ' 251-252) אינה נידונה על ידי הפייטן לפרטיה. בחטא לא תעשה (טור 98) אין יום הכיפורים מוזכר כתנאי לכפרה;⁴⁰ בחטא שעונשו כרת (טור 103) אין הייסורים מצויינים כאמצעי למירוק העוון, ובחוטאים בחילול השם אין יום הכיפורים נמנה עם המרכיבים הנחוצים לחזרה בתשובה. קרוב להניח שהפייטן השמיט כמה פרטי הלכות מחמת אילוצים צורניים-אומנותיים.⁴¹ הלכותיהם של האומר 'אחטא ואשוב' או 'אחטא וכיפור מכפר' הנזכרות בראשית הפיוט, נמנות במשנה יומא ח, ט. הסילוק 'מעשרה מאמרות' מסכם בתנופה רבה את נושאי הקדושתא. תוכני חטיבותיו כבר נסקרו לעיל, וכאן נבליט את קטע הסיום של פיוט גדול זה, המתאר את מעמד של ישראל לעתיד לבוא, לכשיחזרו בתשובה ויגאלו. בעת ההיא, לדעת הפייטן, תהיה מעלתם של ישראל מעל למעלתם של המלאכים, ולא עוד אלא שביאור שמו הקדוש של ה' יתגלה רק להם: המלאכים, שאת דרכי עבודתם את יוצרם מתאר הפייטן בדרך מוחשית ביותר, עתידים לקנא בעת ההיא במעלתם היתירה של ישראל.

מדרשים רבים עוסקים ביתרונם של ישראל על מלאכי השרת,⁴² ובירושלמי מצאנו מקור מובהק לדברי הקילירי כי ישראל יעמדו לפני ה' במחיצה קרובה יותר מאשר המלאכים. מדרשים מאוחרים יותר מספרים כי לעתיד לבוא יגלה הקב"ה שמו לישראל, ומדרשים שנוצרו בחוגם של יורדי המרכבה עוסקים בבקיאותם המופלגת של ישראל בשמות ה'. הפיסקה רוויית המיסתורין שבין טורים 216-219 נראית קרובה מאוד בסיגנונה ובתוכנה לספרות יורדי המרכבה, אבל לא הצלחתי לאתר את מקורה המובהק. לזעקת השבר של המלאכים, שליכם יוצא למראה גדולתם של ישראל, יש הד מובהק רק במדרש מאוחר — סדר אליהו רבה — המתאר בציוריות רבה את המעמד שבו מתחוורת לצבא מרום מעלתם היתירה של ישראל. המקורות המגוללים את דרכי עבודת ה' של המלאכים הם מן הסתם מדרשים שמוצאם מחוג יורדי המרכבה. גם תיאור קדושת המלאכים, המעריצים שמו של קונם אחר ישראל, החותם את הסילוק, נראה מקביל לתמונות המופיעות בספרות

39 ראה על כך להלן.

40 ראה גם בביאור לטור 98.

41 יתן גם לשער כי הפייטן הצמיד את המשנה והתוספתא זו לזו, ולא חשש להבדלים ההלכתיים שביניהן. עד לטור 104 של פיוט ו פייט הקילירי את ההלכות שבמשנה יומא, וממנו ועד לסוף הפיוט הציג את ארבעת חילוקי הכפרה של התוספתא.

42 למראי מקומות מדויקים ראה בביאור.

ההיכלות, וללשונות בנושא הזה המצויות בבבלי חגיגה יג ע"ב. הסילוק נחתם בשורה ארוכה של פעלים חורזים, המתארים את פעולותיהם המזורזות של השרפים, והממחישים בחריזתם התכופה את המתח ההולך וגובר ככל שאנו קרבים אל הקדושה.

שתי שאלות מסקרנות עומדות בפנינו כשאנו סוקרים את מפת המקורות האפשריים של הקדושתא. הראשונה היא מה טיב הזיקה שבין פייטנות הקילירי ביצירה הזו ובין ספרות ההיכלות. האחרת, המורכבת יותר, היא האם התלמוד הבבלי, בעריכה זו או אחרת, כבר מונח היה לפני הקילירי בכותבו את 'אימנתה תעל לנמהרים'.

מפורסם הוא הוויכוח האומנם נשתמש ינאי בספרות יורדי המרכבה.⁴³ לדעת ליברמן, הקילירי הכיר את ספר 'שיעור קומה' ואף 'קראו בשמו'.⁴⁴ ראייתו היא מן הקדושתא הקילירית לשבועות [...] עשיה ושמיעה עגיליה מזהירות' (ע. 983) שפרסם פ"פ פראנקל בשעתו,⁴⁵ ששם נאמר: 'כדמות בורא היות דמותו / כשיעור קומה קומתו'⁴⁶ / כאימת יוצרו על כל אימתו'.

באשר לקדושתא שלנו, דומה כי לשונן של חטיבות מסויימות בסילוק, תוכנן ועיצובן אינם מותירים ספק בכך שנכתבו בזיקה לספרות ההיכלות. אף אם ניתן להוכיח כי לחלק מן התכנים יש יסוד במדרשי אגדה קדומים, הרי שפיתוחם של המוטיבים המיסטיים, סגנונם ואווירתם הייחודיים מצביעים בבירור לכיוון ספרות יורדי המרכבה. הקילירי כותב למשל:

והשרפים המעולים / אשר ממעל לו מסוגלים / אחרימו אותו מגדילים וכל ערבות ממללים / וכחשמל חשים עד שהן חלים / אחרמו מתמללים לפאר בשירים והילולים (טורים 232-234)

מעין זה מצאנו במדרש בראשית רבה:

ר' פינחס בשם ר' אבין [...] ומהו בעמדם? בא עם דם, בשעה שישאל א' שמע-שותקין, ואחר כך בעמדם תרפינה כנפיהם. ומה הם א' ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד [...] ר' ברכיה בשם ר' שמואל כת' ואשמע אחרי קול רעש גדול [...] מהו אחריי לאחר שקילסתי אני וחביריי שמעתי קול רעש גדול, ומה הן א' ברוך י"י ממקומו (סח, כא, עמ' 738-740).

43 ראה: צ"מ רבינוביץ, הלכה ואגדה בפיוטי ינאי, תל-אביב, תשכ"ה, עמ' סב-סד; וראה תגובתו של א' גרינולד, 'פיוטי ינאי וספרות יורדי המרכבה', תרביץ, לו (תשכ"ז), עמ' 257-277.

44 ש' ליברמן, 'משנת שיר השרים', בתוך: G. Scholem, *Jewish Gnosticism, Merkabah*: 124 p., New-York 1960, *Mysticism, and Talmudic Tradition*, p. 124; וראה שם, הערה 30.

45 פ"פ פראנקל, 'פיוטי בן קליר', תפארת שיבה (ספר היוכל לכבוד י"ל צונץ), ברלין תרמ"ד, עמ' 201-217.

46 ש' ליברמן הגיה את נוסחו של פראנקל על פי כ"י TS H 3/10.

לכאורה ניכר כאן יסוד אגדי קדום לדברי הקילירי כי מלאכי השרת מקלסים לקונם רק אחר שישראל כילו לשבחו; אבל הפיסקה בבראשית רבה מתמקדת דווקא במעלתם של ישראל, ואין בה רמז לרעד ולמתיחות המייתדים את הפיסקה שבסילוק הקילירי.

והנה כנגד זה פיסקה מפרקי היכלות, ההולמת היטב את טורי הסילוק הקילירי, לא רק בתכניה, כי אם בעיקר בסיגנונה ובאווירה המנשבת הימנה:

אמר רבי ישמעאל אשריהם ישראל כמה הן חביבין לפני הקב"ה ית' יותר ממלאכי השרת. כי בשעה שמלאכי השרת מבקשים לומר שירה למעלה באין סביבות כסא הכבוד נהרי אש וגבעות של להבה ואומר להם הקב"ה ית' החרישו אלי כל מלאך ומלאך [...] שבראתי עד שאשמע ואאזין תחילה קול שיראן ותושבחתן של ישראל בני שנא' ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים [...] ואח"כ קורין זה את זה ועולין בתוך נהרי אש זה ברשות זה ומתנגנין ונועעין עצמן באור זהרי ברקים. ואח"כ עולים בסולם של נהרי אש זה ברשות זה, בתהלה בשבח במזמור בצהל' ברנה עד שמגיעין אצל חיילי ערבות, אצל חשמלי טוהר [...] ומיד הם ברתת בזיעה בטהרה בקדושה באימה בענוה (בית המדרש, מהד' ילינק, ג, עמ' 161).

אומנם אין אנו יכולים לערוך לכך שהקילירי שאב תכנים, או הושפע בסיגנונו, דווקא מקטעים אלו שבספרות ההיכלות שטרם ידענו את זמנם לאשורו. ברם יכולים אנו לקבוע שהשקפת העולם שעל פיה יצר הפייטן את הסילוק כללה נימות של תפיסה דתית מעין אלו המבוטאות בספרות ההיכלות. כמאה עדים תעיד על כך הפיסקה הבאה מתוך הסילוק בקדושתא שלפנינו, שאף אם את מקורה לא מצאנו, הרי שעיסוקה המרוכז ברזי שמות ה' ובמונחים הכרוכים בחקירתם מעיד על זיקתה לספרות ההיכלות:

בשם אשר הוא שמות מש[...]. מתוך שם / שם מתוך שמות / שמות <מ>תוך <אורות / אורות> [<מ>תוך <מראה / מראה> מתוך גילוי <גילוי> <מ>תוך <עמוק / עמוק> מתוך <הנקב / הנקב> מתוך <הנקד / הנקד> <מ>תוך <הנ... / [...] <הנקב / הנקב> מתוך <הנקד / הנקד> (טורים 216-220)

אומנם, אפשר שלא הקילירי הוא שהושפע מהשקפת עולמם של יורדי המרכבה, אלא ששירתו היתה מקור השראה להגותם ולספרות שיצרו.

באשר לשאלה האומנם ידע הקילירי את התלמוד הבבלי והשתמש בתכניו, תשובתנו מסופקת. חכמים ראשונים כבר קבעו כי ליניי לא היה ידוע התלמוד הבבלי,⁴⁷ ברם באשר לפייטנותו של הקילירי רבה המבוכה. הממצאים העולים

47 ראה צ"מ רבינוביץ (לעיל הערה 43), שם עמ' 23-28, המציג דעותיהם של גינצבורג ושל ליברמן.

לעניין זה מן הקטעים שלפנינו אינם חדר-משמעיים. מכל מקום, לתשומת לב ראוי מה שנאמר בסטרופת הסיום של המחיה (טורים 30-31) בלשון זו:

בין תקיעה ל[כין]פורים
לחתום ספרים

דברים אלה הולמים יפה את מאמרו של ר' כרוספדאי בשם ר' יוחנן בתלמוד הבבלי, ראש השנה טז ע"ב:

שלשה ספרים נפתחין בר"ה אחד של רשעים גמורין ואחד של צדיקים גמורין ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים [...]

שונים מזה בלשונם המאמרים המקבילים במקורות הארץ-ישראליים:

דמר ר' קריספא בשם ר' יוחנן שלש פינקסיות (!) הן, אחת של צדיקים גמורים [...] אלה לחיי עולם (דנ' יב, ב), א"ר אלו הצדיקים גמורים [...]
(פדר"כ שובה ג, עמ' 351)

ואין החתימה נזכרת במקורות הארץ-ישראליים כלל. אומנם מוצאו של המאמר בתלמוד הבבלי הינו ארץ-ישראלי, ולכן אין להביא ממנו ראיה. שיטתו של הקילירי בשבעת הדברים שקדמו לבריאת העולם (תורה, שמו של משיח, בית המקדש, כסא הכבוד, גן עדן, גיהנום והתשובה — טורים 50-51) עולה בקנה אחד עם דברי הבבלי פסחים נד ע"א,⁴⁸ והיא מנוגדת לנאמר בבראשית רבה (א, ד, עמ' 6). ברם, כדעתו מצאנו גם במקור ארץ-ישראלי מובהק, פרקי דרבי אליעזר פרק ג.

בשלהי הסילוק (טור 226 ואילך) מספר הפייטן על קובלנת המלאכים, שאינם רשאים לומר 'קדוש' ו'ברוך' כאחד, אלא חלקם אומר 'קדוש' וחלקם אומר 'ברוך'. בבבלי חולין צא ע"ב-צב ע"א מתורצת השאלה מדוע נאמר שמלאכי השרת מזכירים את שם ה' רק אחר שלוש מילים, והרי ב'ברוך כבוד ה'' וכו' הם מזכירים את שמו אחר שתי מילים, כך: "'ברוך"-אופנים הוא דאמרי ליה', וכך נוצרת אבחנה בין מלאכי השרת ובין האופנים, כמו בפיוט הקילירי. אולם כך מצאנו גם בכמה מקורות מדרשיים מאוחרים, כגון 'פסיקתא חדתא' ו'ספר היכלות',⁴⁹ שהשרפים אומרים 'קדוש' וחיות הקודש אומרות 'ברוך', ואף אם האבחנה שבין סוגיהם השונים של מלאכי מרום אינה מחודדת בהם, עדיין אי אפשר לראות בתלמוד הבבלי מקור יחידאי לחלוקת התפקידים שבפמליא של מעלה.

48 וכן בבלי, נדרים לט ע"א. כך לפחות על פי כ"י קיימברג' TS H 15/68.

49 'פסיקתא חדתא', אוצר המדרשים (מהד' איינשטיין), עמ' 492; 'ספר היכלות', בית המדרש (מהד' ילינק), ה, וינה 1853, עמ' 183 ואילך.

לדברי הפייטן 'וכחשמל חשים עד שהן חלים/ אתרמו מתמללים' (טור 232), לכאורה אין מקור אלא בבבלי חגיגה יג ע"א-יג ע"ב: 'מאי חשמל? אמר רב יהודה חיות אש ממללות. במתניתא תנא עתים חשות עתים ממללות; בשעה שהדיבור יוצא מפי הקב"ה חשות, ובשעה שאין הדיבור יוצא מפי הקב"ה ממללות'. ברם, המקור הבבלי מציין במפורש ברייתא המבארת בדרך הנוטריקון את המושג 'חשמל', ומצוי הוא שברייתות שמקורן ארץ-ישראלי מופיעות דווקא בתלמוד הבבלי,⁵⁰ ולכך אין ראייה מוכחת מהקדושתא שלפנינו שהבבלי היה לפני הקילירי.

1. מנהגי הפטרה, תעניות וסליחות בקהילתו של הקילירי

כדרכן של קדושתאות קיליריות לשבתות המצוינות בהפטרות,⁵¹ גם בקדושתא שלנו נרמזת ההפטרה ב'שובה ישראל' בראש שרשרות הפסוקים של המגן, של המחיה ושל המשלש. כמקובל גם בימינו בחלק ניכר מקהילות-ישראל,⁵² גם בזמנו ובמקומו של הקילירי הפטירו בשבת זו בהושע יד, ב ואילך. כבר צוין לעיל שהפסוק הניצב ראשון בין פסוקי המשלש הוא מיכה ז, יח, אך מצאנו שבמנהגים רבים, ובכללם מנהג רומניאה, מוסיפים את פסוקי מיכה ז, יח-כ לקריאה בהושע. בחלק ניכר מקהילות אשכנז מוסיפים להפטרה גם את פסוקי יואל ב, טו-כז (או יא-כז), ואכן הפסוק השלישי מבין פסוקי המשלש הוא יואל ב, יז.⁵³ מסוף פיוט ו עולים שני מנהגים נוספים שרווחו בקהילתו של הקילירי. מדבריו 'כי בם יחידים מראש מתחננים' (טור 111) משתמע כי בזמנו ובמקומו נהגו רק יחידים לומר סליחות בין ראש השנה ליום הכיפורים. בעדות זו יש סיוע מה להשערתו של ע' פליישר כי המנהג לומר סליחות במעמד ליטורגי מיוחד יסודו בבבלי, ובני ארץ ישראל לא הכירוהו עד לתקופה מאוחרת יחסית.⁵⁴ ונראה כי בקהילתו של הקילירי ובזמנו החל המנהג להכות שורשים, אך רק יחידים מקרב הציבור אימצוהו ונהגו בו.

בטור החותם את פיוט ו כותב הקילירי: 'תומכי דור מאוד מתענים' (טור 112), ומשתמע מדבריו כי ראשי הקהילות נהגו להתענות בימים שבין כסה לעשור. אכן, במדרש ויקרא רבה מצאנו מקור למנהג:

50 ראה: ז' פרנקל, מבוא הירושלמי, ברסלאו תר"ל, עמ' מ-מה.

51 ראה ע' פליישר (לעיל הערה 7), עמ' 141.

52 ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'הפטרה' (לעיל, הערה 25).

53 לענין המקראות שבשרשרות הפסוקים של המשלש וזיקתם למנהגי הפטרה ארץ-ישראליים,

ראה: נ' פריד, 'הפטרות אלטרנטיביות בפיוטי יניי ושאר פייטנים קדומים', סיני, סא-סב, עמ'

רטז-רצ, נ-סו, קז-קמא; וראה על זה הערכתו של ע' פליישר במאמרו (לעיל, הערה 6), עמ'

241, הערה 193.

54 בספרו (לעיל הערה 7), עמ' 39. לענין התפתחותו של מנהג אמירת הסליחות ראה: ד'

שפרבר, מנהגי ישראל, ב, ירושלים תשנ"א, עמ' רג-רטז, ובמראי-מקומות שם.

כך בערב ראש השנה גדולי הדור מתעניין והקב"ה מתיר להם שלישי מעונותיהן, ומראש השנה ועד יום הכיפורים היחידים מתעניין והקב"ה מתיר להם שלישי מעונותיהן [...] (ל, ז, עמ' תשה).

אומנם, הצירוף 'תומכי דור' שבקדושתא הולם יותר את 'גדולי הדור' שבמדרש, המתענים מערב ראש השנה, מאשר את ה'יחידים' המתענים בעשרת ימי תשובה, אבל 'מראש' שבטור הקודם אינו יכול להתפרש 'מערב ראש השנה'.⁵⁵ בפסיקתא דרב כהנא מצאנו גירסה ההולמת יפה את הנאמר אצלנו:

כך באין ישר' בראש השנה ועושין תשובה והק' מתיר להם שלישי עונותיהם. באין בעשרת ימי תשובה ומתענים הכשירים והק' מתיר להם רוב עונותיה' (ולקחתם ז, עמ' 412).

מן הקדושתא מצטיירים אפוא מנהגי הפטרה לשכת 'שובה' הדומים למנהגי אשכנז, אך ניכר מתוכה כי מעמד הסליחות בעשרת ימי תשובה ומנהגי התענית בו, שהיו אומנם מוכרים לבני ארץ-ישראל, לא נתפסו כחובת הציבור.

55 לפי שקדמה לו תיבת 'בם', המורה על עשרת ימי תשובה. בקדושתא למוסף לראש השנה 'אפד מאז לשפט היום' (א. 7106) כתב הקילירי 'ברי לבב מאתמול קדמנך/ שופר תרועה טרם שמענך', ובאופן 'כבודו אהל' (כ. 61) המיוחס לו נאמר: 'מאתמול קדמנך לחלותך מלך'. ד' גולדשמידט במהדורתו למחזור ראש השנה (מחזור לימים נוראים, א, ירושלים תש"ל, עמ' 53, 160-161) טוען כי בשני המקרים מדובר במנהג תענית בערב ראש השנה. ולי נראה כי בשני המקרים המדובר בשני פיוטים שהותקנו מלכתחילה ליום ב' של ראש השנה, והראשון שביניהם נכתב לשנה שבה יום א' חל בשבת. ופרופ' ע' פליישר מניח כי 'מאתמול' כוונתו מאמש, מליל התקדש החג.

מהדורות המדרשים המשמשים כמקורות במבוא ובביאור

מדרשי הלכה

הופמן, ד"צ [מהדיר], מדרש תנאים על ספר דברים, כולין תרס"ח.
ליברמן, ש' [מהדיר], תוספתא מועד ונשים, ניו-יורק תשכ"ב ואילך.
פינקלשטיין, א' [מהדיר], ספרי דברים, ניו-יורק תשכ"ט.²

מדרשי אגדה

אייזנשטיין, י"ד [מהדיר], אוצר המדרשים א-ב, ירושלים תשכ"ט.
איזש'שלוס, מ' [מהדיר], פסיקתא רבתי, וינא תר"מ.
איזש'שלוס, מ' [מהדיר], סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא, וינא תרס"א.
בובר, ש' [מהדיר], איכה רבה, וילנא תרנ"ט.
בובר, ש' [מהדיר], מדרש תנחומא הקדום והישן, ניו-יורק תש"ו.
בובר, ש' [מהדיר], מדרש משלי, וילנא תרנ"ג.
בובר, ש' [מהדיר], מדרש תהלים המכונה שוחר טוב, וילנא תר"ן.
במדבר רבה, וילנא תרמ"ז.
דברים רבה, וילנא תרמ"ז.
ורטהיימר, ש"א [מהדיר], בתי מדרשות, ירושלים תשכ"ח.
ילינק, א' [מהדיר], בית-המדרש א-ו, וינא 1853 ואילך.
ליברמן, ש' [מהדיר], דברים רבה, ירושלים תשנ"ב.²
מנדלבוים, ד' [מהדיר], פסיקתא דרב כהנא א-ב, ניו-יורק תשמ"ז.²
מרגליות, מ' [מהדיר], מדרש הגדול בראשית, ירושלים תש"ו.
פיש, ש' [מהדיר], מדרש הגדול דברים, ירושלים תשל"ה.
פרקי דרבי אליעזר, ירושלים תשל"ל.
רטנר, ב' [מהדיר], סדר עולם רבה, וילנא תרנ"ז.
שיר השירים רבה, וילנא תרמ"ז.
שכטר, ש"ז [מהדיר], אבות דרבי נתן, וינא תרמ"ז.
שמות רבה, וילנא תרמ"ז.
א' תיאודור, וח' אלבק [מהדירים], בראשית רבא א-ג, ירושלים תשכ"ה.²

קדושת שובה דר' אלעזר

א אימנתה תעל לנמהרים
 בטָרם פּוֹלְסוּ וַיִּזְלְדוּ הָרִים
 גִּישָׁתָם בְּרוֹן שְׂאֵג לְהָרִים
 דְּפוֹק דְּלַחֲדִיךְ הָיִית מְדוּהָרִים

5 הלא מאז לאירך צרתה
 ובין עשרה לעשור עצרתה
 זכר לשוכבים אצרתה
 חתל לחפצים ושכים עדיך נצרתה

10 טרם חומקה שוכיכה
 זממה לעלותה במחשבה
 כיליון חרוץ משיכה
 לכן בשרק ושאג צרתה שוכה

ככ <תוב> שובה ישראל עד יי <אלהיך כי כשלת בעונך> (הושע יד, ב)
 ונ <אמר> הלון וקראת את הדברים האלה <צפונה ואמרת שבה משובה ישראל
 נאם ה' לוא אפיל פני בכם כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם> (יר' ג, יב)

מגן. 1 אימנתה: הנהגת; ראה מ' זולאי, 'עיוני לשון בפיטי ניני', ידיעות המכון לחקר
 השירה העברית, ו (תש"ו), עמ' קסט (להלן: זולאי, עיונים). תעל: רפואה, כינוי לתשובה.
 לנמהרים: לכסילים, לחוטאים (יש' לב, ד). 2 בטָרם וכו': קודם שנברא העולם, על פי
 תה' צ, ב. בב"ר א, ד (עמ' 6) למדו מפסוק זה ושלאחריו שהתשובה קדמה לבריאת העולם.
 פולסו: נשקלו, על פי יש' מ, יב. 3 גישתם: כמו: בגישתם; וחדר אל נמהרים'. שאג
 להרים: תפילה להשמיע. 4 מדוהרים: מזורזים, או מוגבהים ומעולים (זולאי, עיונים, עמ'
 קפא). 5 מאז: מקודם לבריאת העולם. על פי המדרש בב"ר (שם) לפסוק 'נכון כסאך מאז' (תה'
 צג, ב). לאירך: למרפא, והכוונה לתשובה. צרת: יצרת. 6 עשרה: איני יודע להולמו. ונראה
 יותר הנוסח 'עצרה', והוא כינוי לראש-השנה. לעשור: ליום הכיפורים. עצרתה: נתעכבת, או
 השתית. ובפדר"כ ביום השמיני עצרת, ח, עמ' 431: 'ר' יודן בשם ר' יצחק כל זמן שישאל מעצריך
 בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הק' עוצר שכיתו עמהם'. ואפשר שר"ל שהקב"ה ממתין בחיתום
 דינם של ישראל עד ליום הכיפורים. 7 זכר: מתנה, והכוונה לתשובה. לשוכבים: לחוטאים.
 אצרתה: שמרת באוצרך. 8 חתל: רפואה, מחילה. 9 חומקה: ר' אליהו בר' בנימין (עיין
 כמבוא) פירש על פי 'עד מתי תתחמקין הבת השוכבה' (יר' לא, כא): קודם שהטאה כנסת ישראל
 ושיכבה פניה, חשבת לברוא את התשובה. שוכיכה: כינוי לישראל. 10 יזמת: כמו זממת,
 חשבת. לעלותה במחשבה: את התשובה, לשון המדרש בב"ר (שם): 'ר' דברים קדמו לבריית
 עולם, יש מהם שנבראו ויש מהם שעלו במחשבה להבראות [...]'. 11 כיליון חרוץ: על פי
 יש' י, כב. משיכה: מבטלת. 12 בשרק ושאג: בקול חד ורם. צרתה: קראת.

ונאמר <בטרם הרים יולדו > ותחולל ארץ ותבל ומעולם עד עולם אתה אל <תה >
(צ, ב)

ונאמר <תשב אנוש עד דכ >א ותאמר שובו בני אדם <שם > (ג)
ונאמר <מחיתי כעב פש >עין וכענן חטאותיך שובה אלי כי גאלתיך <יש > מד,
(כב)

א¹ גאלתיך / מכושל עוונך
עוד כל אעניך
בפילולך אענך 15
ובצל ימיני אגונך

ב <רוך > מגן

ב ממלט ממוקשים
מציל אסורים מול מעקשים
נדרש ללא מבקשים
נפתל עם מעקשים 20

שח שובו בנים שוכבים
סלול הושם לכל שבים
עדי צילו היות יושבים
ענול מידם אם יהו משיבים

25 פלס נתיב לנשברים
פה לגמול תמור שוורים

13 מכושל עוונך: מעונך המכשיל, על פי הושע יד, ב. 14 אעניך:
אייסוך. 15 בפילולך: בתפילתך. 16 ובצל ימיני: על פי תה' קכא, ה. אגונך: מילת מעבר
לברכת 'מגן אברהם'.

מחיה. 17 ממוקשים: מן החטאים, והנושא בחטיבה הוא הקב"ה. בטור חסרה תיבה, ונוסח
ונוסח הטור שלאחריו מעומעמים. 18 מצליל: משקיע במצולות, וראה מ"ז, יט. אסורים: כינוי
לחטא. מול: קשה להולמו. מעקשים: העונות המכשילים. 19 נדרש: על פי יש' סה,
א. 20 נפתל וכו': אבל נלחם בדרכי עקלקלות עם הסרבנים. הלשון על פי תה' יח, כז
(ועוד). 21 שובו וכו': יר' ג, יד. 22 סלול: דרך. 23 עדי צילו וכו': על פי הושע יד,
ח. 24 ענול וכו': השווה יח' יח, ח; 'מעול ישיב ידו'. ור"ל: אם רק יחדלו מלחטוא. 25 פלס
נתיב: יישר דרך, על פי תה' יח, נ. לנשברים: לשבורי לב החפצים בתשובה. 26 פה: דברי
פה, תפילה. לגמול: לשלם. שוורים: קרבנות. ראה בפר"כ שובה, יג, עמ' 377, על הושע יד,
ג: "אר אבהו מי משלם אותם הפרים שהיינו מקריבים לפניך, שפתינו, בתפילה שאנו מתפללים
לפניך."

צוּרִים אֲשֶׁר בְּלֵב בְּרִים
צִיּוֹם קַחַת עֵימָם דְּבָרִים

ככ>תוב> קחו עמכם <דברים ושובו אל ה' אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב
ונשלמה פרים שפתינו> (הושע יד, ג)
ונ>אמר> ישובו יושבי [ב]צילו <יחיו דגן ויפרחו כגפן זכרו כיין לבנון> (שם יד,
ח)
ונ>אמר> למימי אבותיכם [סרתם] מחוקי <ולא שמרתם שובו אלי ואשובה אליכם
אמר ה' צבאות ואמרתם במה נשוב> (מל' ג, ז)
ונ>אמר> מרפא לשון [עץ חיים] וסלף בה <שבר ברוח> (מש' טו, ד)

כ' [בְּרוּחַ / שְׁפָתֵינוּ] נְשַׁלְמָה פְּרִים
30 בֵּין תְּקִיעָה [לְכִי] פְּרָרִים
לְחַתּוּם סְפָרִים
לְהַטְלִיל תַּחֲי לְעוֹפְרִים

ב>רוך< מח>יה>

ג קוֹל שְׁוֹעַ בְּאוֹמִיךָ
וּפְגַע חַתוּמִיךָ
נָא מְשֻׁמִיךָ
35 אֲזוּן לְמַעַן שְׁמִיךָ

רְחוּם וְחַנוּן
הַסֶּפֶת תְּחַנּוּן
וּכְרִיחַ שֵׁי לְבָנוֹן
40 הַקְּשִׁיבָה חֲיִנּוֹן

27 צורים: כאן כינוי לישראל. ברים: טהורים, (השווה תה' עג, א). 28 ציום: מפי הושע.
קחת וכי': על פי הושע יד, ג. 29 [ברוח שפתינו]: ההשלמה על פי כ"י א ומדעתי, על פי יש'
יא, ד. נשלמה פרים: על פי הושע (שם). 30 תקיעה: ראש השנה. 31 לחתום ספרים: ראה
ר"ה טז, ע"ב: 'א"ר כרוספדאי א"ר יוחנן שלשה ספרים נפתחין בר"ה [...] צדיקים גמורין נכתבין
ונחתמין לאלתר [...]'. 32 להטליל תחי: להשפיע טללי תחייה. הזכרת טל ומילת מעבר לברכת
'מחיה המתים'. לעופרים: כינוי לישראל. ובכ"י א ריח הגירסה 'לְעוֹפְרִים', היינו, לישני עפר.
משלש. 33 קול שווע: שוועה, על פי תה' ה, ג. באומיך: אולי צ"ל: 'אומיך'.
34 ופגע: ותפילה. חתומיך: כינוי לישראל החתומים באות המילה. 36 אזון:
הקשב. 38 הסכת: הקשב. 39-40 וכריח וכי': וכריחם של קרבנות (השווה הושע יד, ז).
לבנון' הוא כינוי לבית המקדש כהבנת חז"ל את הושע יד, ח (השווה ויק"ר א, ב, עמ' ז).

שִׁכַּח מַעַם פְּשָׁעִים
וְהֵתָם רְשָׁעִים
שְׁעָה נָא שְׁוֹרְעִים
וְעָרְךָ שׁוֹרְעִים

45 תְּחִינָתְם תִּישַׁע
וּמַעְוֹלָם הִשָּׁע
אֵל לֹא חָפֵץ רְשָׁע
מִי אֵל כְּמוֹךְ עוֹבֵר עַל פְּשָׁע

ככ>תובכ מי אל כמוך נושא <עון ועבר על פשע לשארית נחלתו לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא> (מ' ז, יח)
ונ>אמר יי שמעה <ה' סלחה ה' הקשיבה ועשה אל תאחר למענך אלהי כי שמך נקרא על עירך ועל עמך> (דני' ט, יט)
ונ>אמר בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה' ויאמרו חוסה ה' על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל במ גוים למה יאמרו בעמים איה אלהיהם> (יואל ב, יז)
ונ>אמר ויעבר יי <על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום ותנון ארך אפים ורב חסד ואמת> (שמ' לד, ו)
ונ>אמר סלח נא <לעון העם הזה כגדל חסדך וכאשר נשאתה לעם הזה מצרים ועד הנה> (במ' יד, יט)
וא>תה <קדוש יושב תהלות ישראל> (תה' כב, ד) אל נא

ד בְּטָרָם [סְעָרָה] עַל פְּנֵי זְרוּמִים נִישְׁבָּה / וְקָרָם הַסּוּפָה [זְרוּתִים] יִישְׁבָּה
50 זְמַתָּה וְזְמוּתָה וְדַעְתָּךְ חִישְׁבָּה / [שְׁבַעָה] לְכִרְאֵת וְלַעֲלוֹת בְּמַחְשְׁבָה

42 והתם: וכלה. והטורים בהשפעת דני' ט, כד. 43 שעה: קבל, פנה. שוועם: תחינתם.
44 וערך שועם: ותחינתם. השווה איוב לו, יט. 46 ומעולם: נראה שיש לקרוא ימעלם,
חטאם. השע: העלם, הרחק. 47 אל לא וכר: על פי תה' ה, ה. 48 מי אל וכר: מי ז, יח.
פיוט ד. 49 [סערה]: רוח ה'. ההשלמה על פי כ"י א. זרומים: מים. נישבה: ריחפה (ראה
בראשית א, ב). הסופה: דבר ה'. [זרותים]: את השמים (יש' מ, יב). ההשלמה על פי כ"י א.
יישבה: כוננה, תיקנה. והשווה תה' לג, ו. 50 זמתה וזמותה: חשבת; מדרך הקילירי להשתמש
בשתי נטיות אפשריות של שורש אחד לשם הרגשה. [שבעה]: ההשלמה על פי כ"י א. שבעת
הדברים נמנים להלן: תורה, שמו של משיח, בית המקדש, כסא הכבוד, גן עדן, גיהנם ותשובה.
והשווה ב"ר א, ד (עמ' 6): 'ו' דברים קדמו לבריית עולם, יש מהם שנבראו ויש מהם שעלו
במחשבה להבראות'. נמנים שם: התורה, כסא הכבוד, האבות, ישראל, בית המקדש ושמו של
המשיח. נוספת עליהם התשובה לדעת ר' אהבה בר' זעירא. כרם, בפד"א ג מצאנו דוגמת פיוטנו:

אַמּוֹן וַיִּגְדּוּ וְאַרְמוֹן וְכַסּ [יְשִׁיבָה] / עֶדֶן וְעֶרְוָה וְרָלְתִי תְּשׁוּבָה
 וּבִטְטָהּ כִּי אֵין הָיִיתָ [צִיץ] [בְּאֶפְסָתְ] שׁוּבָה / מֵאֲזַ צְרָתָהּ [תְּ] שׁוּבָה
 צְוּרֵי לְשׁוּבֵיכָה / הָיִיתָ [מְקַשִּׁיבָה / בְּכָל שְׁנֵה שׁוּבָה / וְשׁוּבָה] מְשִׁיבָה
 [מֵרוּם וּקְדוּשָׁה]

ה [אַרְבָּעִים וְתֵשַׁע מִיּוֹת בִּיצִירַת בְּרַן אֲשֵׁרִית
 הָרוּם [וְכַסּ תּוֹכְנָן] וְהַחֲבָאוּ מֵרֵאשִׁית

55

לְכַסְּסָאָהּ מְכֻלָּם אַחֲזוּ [לְהִשִּׁית]
 [לְגַמּוּל גַּ] מוּל אֲשֵׁר יִשִּׁית

עוֹז מְחִיו מְסַפֵּר כְּמוֹ יִצְוֶע זִילָל
 [בְּכַן] דּוּחָהּ [מוֹקֵר] לְזִילָל

"שבעה דברים נבראו עד שלא נברא העולם ואלו הן תורה וגיהנם וגן עדן וכסא הכבוד ובית המקדש ותשובה ושמו של משיח". שבעה אלו מנויים גם בכבלי (פסחים נד, ע"א וגדרים לט, ע"ב), ובסדר שונה במדרש תהלים צ, יב (עמ' קצו). כ"י ח, כ"י ט וכנראה גם כ"י ד גרסו 'ביכורה ופורייה', היינו, האבות וישראל, במקום 'עדן וערוך', כרשימה שמצאנו בכ"ר. ללשון 'ביכורה' השווה ב"ר (שם): 'האבות עלו במחשבה להבראות דת' בככורה בתאנה כראשיתה ראיתי אבותיכם (הושע ט, י), ישראל עלו במחשבה [...]'. 51 אמון: כינוי לתורה, על פי משי' ח, ל ומדרשו בב"ר א, א, עמ' 2. וינון: כינוי למשיח על פי תה' עב, יז ומדרשו בב"ר א, ד, עמ' 6. וארמון: בית המקדש. וכס [ישיבה]: ההשלמה על פי כ"י ט; כיסא הכבוד. וערוך: גיהנום, על פי יש' ל, לג 'כי ערוך מאתמול תפתח'. 52 ובטתה: וראית. היות: כך נראה בכתב היד, ויותר מסתברת גירסת כ"י ח 'היות ציץ'. [צִיץ]: ההשלמה על פי כ"י ד, והוא כינוי לאדם על פי תה' קג, טו. [באפס תשובה]: ההשלמה על פי כ"י ט; באין תשובה. 53 צורי לשוביבה: מרפא לכנסת ישראל. [מקשיבה בכל שנה]: ההשלמה על פי כ"י ט. שובה: הושע יד, ב, והיא הפטרת השבת. ושוב[ה] משיבה: ההשלמה על פי כ"י ט, ועל פי מדרש תהלים פה, ג (עמ' 372): 'ישראל אומרים לך שוב אתה בתחלה, שנאמר שובה ה' עד מתי (תה' צ, ג), ואתה אומר לא כי, אלא שובה ישראל בתחלה [...]'. ולנוסחה שונה כמעט ראה איכ"ר ה, כא, עמ' 160, ובטור 70 להלן. פיוט ה. 54 [ארב]עים וכו': ההשלמה על פי כ"י ח. לא מצאתי מקור דבריו. אבל לפני ר' אליהו בר' בנימין היה מקור שבו נאמר במפורש: 'דתניא בארבעים ותשע מידות נברא העולם ממידת הרוח והעבים וכו'". ונראה שמדובר במדרש שנשתקע באשכנז. ואולי הכוונה: במידות רבות ושונות נברא העולם ומכולן לא בחר ה' אלא לנהוג מידה כנגד מידה (טור 3). בר[אש]ית: ההשלמה על פי כ"י ח. 55 [וכס תוכנן]: ההשלמה על פי כ"י ח. הדרום [וכס]: השמים והארץ, על פי יש' סו, א. והחבאו מראשית: אותן ארבעים ותשע מידות שזכרו לעיל נוצרו כבר ביום הראשון לבריאת העולם, אך הוחבאו עד שנתגלו במאמר ה' בימי הבריאה הבאים. וראה ב"ר א, יד (עמ' 12): 'את השמים לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות ואת הארץ לרבות אילנות ודשאים וגן עדן'. והשווה תנחומא בובר בראשית ח, עמ' 5. ואף ר' אליהו בר' בנימין באר: 'שהחביא וטמן בהן כל פעולתו'. 56 לכסאסאה: בעת פורענות, כשה' נוהג מידה כנגד מידה (השווה תוספתא סוטה ג, א, עמ' 158). מכולם: מכל המידות. אחז: בחר. [להשית]: ההשלמה על פי כ"י ד, וכוונתו: להעניק. 57 [לגמול ג]מול: ההשלמה על פי כ"י ח. אשר ישית: ככל שמגיע לו. ומכאן ואילך מדרגים הפייטן את דרכו של הקב"ה לנהוג בברואיו מידה כנגד מידה. 58 עוז מתיו מספר: כינוי לראובן על פי רב' לג, ו, ובר' מט, ג. כמו יצוע זילל: מפני שהקל ראש ביצוע אביו, ראה בר' מט, ד. 59 [בין] דוח[ה] וכו': ההשלמות על פי כ"י ח, וצ"ל 'מִיָּקֵר לְזִילָל'

זַעַק בַּתְּשׁוּבָה וְרִץ וְשָׁב אַחַר אֵל
וְצַדִּיק מִמָּנוּ עֲמוּד עֲנָה שׁוֹבָה יִשְׁנֶאֱל

רַק עַל כִּי אַחַר מְרִצָּה קָלַט
כִּה בַּמִּדָּה הוֹפְרַע תְּאוֹת בְּגָבוּלוֹ מִקָּלַט

בְּאֲשֶׁר יִגַּע לְהִשִּׁיב בֵּן לְאָב
צָג מֵינוּ בֵּן מְשִׁיב בְּנִים לְאָב

יִקַּר נֵין בְּאֵרִי בְּיֶאֱרָה וְנִיתְיַחַד
מֵאֲרַבְעָה אֲשֶׁר הֵיטִיבוּ בְּפֶרֶק אֶחָד

רְהִיבִי כְּזָב הוֹכִיחַ וְשׁוֹכְבִים יַחַד
וְשָׁבוּ גוֹי אֶחָד אֶל אֵל אֶחָד

על פי יר' טו, יט; וראה ראשית הפסוק: 'אם תשוב ואשיכך לפני תעמד ואם תוציא יקר מזולל'. שיעור שני הטורים אפוא הוא: ראובן, מפני שחילל יצועי אביו, נדחה מכבודו; וזילל/לזולל' היא מידה כנגד מידה. 60 זעק בתשובה: על פי ב"ר פד, יט, עמ' 1023: 'אמר לו הקב"ה מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה ואתה פתחת בתשובה תחילה [...]'. וראה גם ספרי ואתחנן, לא, עמ' 52-53, ופדר"כ שובה, ט, עמ' 356-357. 61 וצדק: וזכה. ממנו עמוד: שממנו יעמוד. ענה וכו': כינוי הוושע, על שם הושע יד, ב. ויסוד הדברים בהמשך המדרש בב"ר (שם): '[...] חייך שכן בנך עומד ופותח בתשובה תחילה, אי זה הוא זה? הושע, שובה ישראל עד ימי אלהיך'. וברומה לזה בפדר"כ (שם). 62-63 אח: את יוסף. קלט: הציל; ראה משנה מכות ב, ז. הופרע: שולם לו. תאות בגבולו: מלשון 'תתאו לכמ' (כמ' לר, ז), ומובנו קביעת גבול וקצה. וכוונתו: כיוון שראובן הציל את יוסף מיד אחיו, זכה לכך שערי מקלט נקבעו בתחומו תחילה. ומקור הדברים בב"ר פד, טו, עמ' 1019: 'אמר לו הקב"ה אתה פתחת בהצלת נפשות תחילה חייך אין מפרישין ערי מקלט תחילה אלא בתחומך [...]'. 64-65 בן: יוסף. לאב: יעקב. צג: עמד. בן: הושע. לאב: הקב"ה. ומקור הדברים בפדר"כ (שם): 'אמר לו הק' אתה ביקשתה למיחזורי' ברא חביבא לאבוי, חייך שכן בנך מחזיר את ישר' לאביהם שבשמים, ואיזה זה, זה הושע [...]'. 66 יקר: כובד. נין בארי: בן בארי, כינוי הוושע. ביארה: הוא בארי, על פי מדרש פדר"כ (שם) לפסוק 'בארה בנו אשר הגלה תלגת פלנאסר מלך אשור הוא נשיא לראובני' (דהיי"א ה, ו). ותימה ששני שמותיו של אבי הנביא הוזכרו כאחד, ואפשר שאחד מהם הוא ביאורו של האחר ונוסף על ידי מעתיקים. ופרופ' פליישר מציע: יקר נין בארי: כבודו של הושע. ביארה: כנראה צ"ל: בואר, נתפרש. וניתיחד: נקבע כראשון. 67 מארבעה וכו': מד' נביאים שנתנבאו כימיו, והשווה סדר עולם רבה כ, מ ע"ב — מא ע"א: 'מלמד שכולן [=ישעיהו, הושע, עמוס ומיכה] נתנבאו בפרק אחד, אבל אי אתה יודע מי קדם את מי, כיון שאמר תחלת דבר ה' בהושע וגו' (הושע א). והוא גמולו הטוב של ראובן, על שהיה ראשון לחוזרים בתשובה. היטיבו: נוסח כ"ח 'היטיפו' נראה עדיף, כלומר: התנבאו. 68 רהבי כזב: סמיכות מדומה, במקום: רהבים וכזב, והצירוף על פי תה' מ, ה. ושוכבם יחד: והחוזרים בתשובה. וראה מדה"ג וישב, לו, כא, עמ' תרלה: 'מבניך אעמיד משוכב ישראל למוטב ואיזה זה, זה הושע בן בארי שכת' בו שובה ישראל (הושע יד, ב)'. 69 גוי אחד: על פי שמ"ב ז, כג.

70 בהספיתם שובה נמו השיבנו
הוא חפצך וחפצינו ולמה לא תשובנו

ידע ראש משוררים ונתמצע להשיבנו
וסח מקך וממנו שובנו משובבנו

75 קחו עמכם דברים ושובו עדיי
עד אני יי אכין מועדיי

לכן אפון לעד כמו אתם עידיי
סהי מעידיי כי אין בלעדיי

יצורים בפסח כבני מרון [עובדים]
זכאים וחטאים [...] מתבררים

80 ר[.....] עשרת אחרים
עשות בם תשובה וירחקו פכת חברים

אל נא לעו>לם< תוע>רין<

70 בהספיתם: בשומעם. שובה: הושע יד, ב. נמו: אמרו. השיבנו: איכה ה, כא. ראה איכ"ר ה, כא, עמ' 160: 'אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה השיבנו ה' אליך, אמר להם הקב"ה שובו אלי ואשובה אליכם (מל' ג, ז), אמרה לפניו רבש"ע, שלנו היא, שלך היא, שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו (תה' פה, ה)'. וראה טור 53 לעיל ובביאורו. 72 ידע: הבין. ראש משוררים: דוד. ונתמצע: נעשה למתווך. להשיבנו: לפשר בינינו; וראה בטור הסמוך. 73 וסח: בתהלים. וממנו: מישראל, והשווה מדרש תה' פה, ג (עמ' 372): 'לא אתה תשוב לעצמך, ולא אנחנו נשוב לעצמנו, אלא שנינו כאחד, שנאמר שובנו אלהי ישענו [...]'. שובנו: תה' פה, ה. משובבנו: משיבנו מדרך הרע לדרך הטוב. 74 קחו וכו': הושע יד, ג; ואל ב, יב. 75 עד אני יי: על פי פדר"כ שובה, טו (עמ' 372-373): 'אמרו ישראל לפני הק' רבון העולמים אם עושים אנו תשובה מי מעיד עלינו, א' להם לרעה אני נעשה לכם עד, ולטובה אני נעשה לכם עד?'. אכין מועדיי: קשה. ונראה: אכונן ואחזק את הנועדים אלי. ואולי יש לגרוס: מעידי. 76 לכן אכונן לעד: נוסח כ"י ד' 'לכם' נראה עדיף; ועל פי פדר"כ (שם). כמו אתם עדיי: השווה ספרי וזאת הברכה, שמו (עמ' 403-404): 'ואתם עדי נאם ה' ואני אל, כשאתם עדיי אני אל וכשאין אתם עדיי כביכול אני אל'. 77 סהדיי: עדיי. כי אין בלעדיי: על פי יש' מג, יא. 78 יצורים: בני האדם. בכסה: בראש השנה, ראה תה' פא, ד. כבני מרון: משנה ר"ה א, ב. [עובדים]: ההשלמה מדעתי ועלפי משנה ר"ה, שם. 79 מתבררים: נטהרים. ואולי צדיקים נעשים מובחנים מרשעים. 80 עשרת אחרים: אולי עשרת ימי תשובה. 81 וירחקו וכו': נראה שיש לקרוא 'ירחקו' יפגנו עם החברים, הצדיקים. אפשר שטור 79 מדבר בצדיקים הגמורים וברשעים הגמורים הנידונים מראש השנה (ואם כן, אפשר שהמילה החסרה בטור היא 'מראש'), בעוד שטורים 80-81 עוסקים בבינוניים, הנדרשים לעשות תשובה בין כסה לעשור כזי להיכתב בספרם של צדיקים.

ו ובכנ שובה ישר >אל< עד יי אלהיך

אומר אַחטא ואשוב אַחטא ואשוב
בל יספיקו בידו לשוב
גש ושב בכל מאד באזרח חשוב

85 בכנ שובה ישר >אל< עד >ה'< אל >היך< ק >דוש<

דובר [אח]טא וכיפור מכפר
הוא לעדי עד לא יתכפר
ושב בלי עוד חטוא הוא המתכפר

בכנ שובה ישר >אל< עד >ה'< אל >היך< ק >דוש<

90 זועם וחוזר לניבלותו
חשוב כשב לקיאו ולא יוולתו
טיגף וטימא טוהר טבילתו

בכנ >שובה ישראל עד ה' אלהיך קדוש<

95 יקש בעשה ושב וקובל
כברי לבב יתקבל
למול פני צורו יקובל

בכנ >שובה ישראל עד ה' אלהיך קדוש<

פיוט ו. כותרת שובה ישראל: הושע יד, ב. 82 אומר אחטא ואשוב וכו': משנה יומא ח, ט. 83 בל יספיקו וכו': שם — 'אין מספיקין בידו לעשות תשובה'. 84 גש: לתשובה. בכל מאד: על פי דב' ו, ה, וכאן מובנו: בכל יכולתו. כאזרח: מלשון 'ומתערה כאזרח רענן' (תה' לז, לה). 86 [אח]טא וכיפור וכו': יומא שם. 90 זועם: נענש; וכאן הכוונה שחטא, עשה תשובה ושב לחטאו. לניבלותו: לחטאו. 91 כשב לקיאו: על פי מש' כו, יא 'ככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו'. וראה מדרש הפסוק בירושלמי יומא פ"ח, ה"ז. 92 טוהר טבילתו: סמיכות הפוכה, במקום טבילת טהרתו. מקור הדימוי בתוספתא תעניות א, ח, עמ' 326. 94 יקש בעשה: נכשל במצות עשה. מכאן ואלך הולך הפייטן ומונה את ד' חילוקי הכפרה של רבי ישמעאל, שבכל אחד מהם התשובה היא תנאי הכרחי לכפרה, על פי תוספתא כפורים ד, רח, עמ' 251-252. הראשון שבהם: 'עבר על מצות עשה ועשה השובה, אין זו ממקומו עד שמוחלין לו'. 95 כברי לבב: הצירוף על פי תה' עג, א. ובאיכ"ר ג, כה, עמ' כז ע"א נדרש הפסוק כלפי אותם 'שלבן ברור עליהן שאין בידן לא חטא ולא עון'.

מַעַל בְּלֹא מַעֲשֵׂה הַתְּשׁוּבָה מְכַפֶּרֶת
נַעֲשִׂית כְּמַלְיָן יוֹשֵׁר מְסַפֶּרֶת
סוֹרְרִיָּה לְעַת רִיב מְחַפֶּרֶת

100

בכּן <שובה ישראל עד ה' אלהיך קדוש>

עֶשֶׂר מְנָה נִתְעַלָּה
פּוֹשְׁעֵי בְּכָרֶת הוּא לְמוֹ תְעַלָּה
צָרִי [לְשׁוֹבְכֵי] יַם הַיְעוּלָּה

בכּן שובה <ישראל עד ה' אלהיך קדוש>

105

קְלוֹת יָמִים עִם יִסּוּרִים
[מְמַרְקֶת לְכָל] סוֹרְרִים
רוֹעַ עֲוֹל אִם יְהוּ מְסִירִים

בכּן <שובה ישראל עד ה' אלהיך קדוש>

שׁוֹבְנָה בְּעֵשְׂרֶת יָמֵי מְשָׁנָּים
כִּי בָּם יְחִידִים מְרַאֵשׁ מִתְחַנְּנִים
תּוֹנְמְכֵי דוֹר מְאֹד מְתַעֲנִים

110

98 מעל: עוון, ואפשר שיש לקרוא קעל. בלא מעשה: צ"ל בלא תעשה, כמו בכ"י ח. ראה בתוספתא (שם, ז): 'עבר על מצות לא תעשה ועשה תשוב', תשובה תולה ויום הכפורים מכפר'. ואפשר שהפייטן סבר כדעה שלמעלה הימנה (שם, ה), הנזכרת במשנה יומא (ח, ח): 'תשובה מכפרת על עבירות קלות על עשה ועל לא תעשה', שהרי לא הזכיר כאן את יום הכיפורים. 99 כמליץ יושר: הצירוף על פי איוב לג, כג. 100 סורריה: המורדים בה, ואולי צ"ל: סוררים. לעת ריב: בעת דין. מחפרת: מביישת, על שלא עשו תשובה כשהיה סיפק בידם. 102 עשר מנה נתעלה: יום הכיפורים גדול מן התשובה בכך שהוא מכפר גם על עבירות חמורות, שהרי לעוברי כרת 'תשובה ויום הכיפורים תולין ויסורין שבשאר ימות השנה ממרקין' (תוספתא שם, ח). ואין זכר כאן ליסורים, אולי לפי שלא נזכרו גם במשנה (שם): 'ועל החמורות היא (=התשובה) תולה עד שיבוא יום הכפורים ויכפר'. 103 הוא: יום הכיפורים. תעלה: רפואה. 104 צרי: מרפא. [לשובבים]: ההשלמה מכ"י ח. הועלה: הותקן. 106 קלות ימים: קיצור ימים, מיתה, ועל פי התוספתא (שם): 'אבל מי שנתחלל בו שם שמים מזיד ועשה תשובה, אין בה לא בתשובה תחלות, ולא ביום הכפורים לכפר, אלא תשובה ויום הכפורים מכפרין שלישי, וייסורין מכפרין שלישי, ומיתה ממרקת עם הייסורין [...]'. 107 [ממרקת לכל] סוררים: ההשלמה מכ"י ח, ושיעורו: התשובה, בנוסף לקיצור הימים ולייסורים, מנקה את האדם מחטאו. 109 רוע וכז: אם רק יחולו מחטא. 110 שוב[ה בעשרת ימי משננים]: ההשלמה על פי כ"י ח, ואולי יש לתקן 'לימים'. משננים: מרגילים עצמם. 111 כי בם יחידים וכז: ראה דברינו במבוא. מראש: עוד קודם ליום הכיפורים, ולגירסת כ"י ח 'מתענים' מדובר במנהג תענית בעשרת ימי תשובה. 112 תוןמכי דור מאוד מ[תענים]: ההשלמה מכ"י ח. תוןמכי דור]: פרנסי הדור. [מאוד מ[תענים]: נראה

[בִּירַח אֵיתָנִים
צִדִּיק בְּנֵי אֵיתָנִים
עֲמוּסִים מִנֵּי בָטָן מִתָּנִים] [ק'דו'ש']

ז ובכן שוכה ישראל <

[אָז] טָרַם כָּל יִצְרָתָה תְּשׁוּבָה
[ב.]על אַרוּכַת חוֹבֶשׁ לְפָל תְּשׁוּבָה

115 גוֹלָם יִצִּיר כֶּף אֲשֶׁר אֹמְרָךְ הֵימָר
דְּלִיתִי תְּשׁוּבָה שְׂקֵד וְהוֹשְׁמָר

הָן גִּיזְעוּ לְנַע וְנָד וְיִגְזֹר
וּבְתִשׁוּבַת נֹר חוֹפֶשׁ וְנִעְזֹר

120 זִילֵל בְּכוֹר יִצְעַע אֵב וְהַעְזוּה
תְּחַנֵּן בְּתִשׁוּבָה וּמוֹלֵט מִזְעוּה

שהפייטן מדבר כאן במנהגם של יראים להתענות בימים שביין ראש השנה ליום הכיפורים, ועיין במבוא באשר למקורו.
סטרופת קדוש. על מקומה של סטרופה זו בקדושתא ראה במבוא. 1 בירח איתנים: בחודש תשרי. 2 בני איתנים: בני האבות שנתכנו איתנים (פדרי"כ פרה, ג, עמ' 61). 3 עמוסים וכו': כינוי לישראל, על פי יש' מו, ג. מתנים: משבחים. [ק'דו'ש']: ההשלמה מכ"י ה.
פיוט ז. 113 [אז] טרם כל וכו': על פי כ"ר א, ד (עמ' 6) שהתשובה קדמה לבריאת העולם. וראה בביאור לטור 5. 114 [ב.]על: אולי 'בְּתַעֲלֵ'. חובש: תחבושת, מרפא. ארוכת חובש: סמיכות נרדפים. 115 גולם יציר כף: כינוי לאדם הראשון על פי תה' קלט, פס' ה, ופס' טז הנדרשים בכ"ר ח, א (עמ' 54-55) באדם הראשון. אומרך: מצוותך. הימר: הימרה, הפר. 116 שקד: התמיד. והושמר: ניצול מעונש. ולעניין אדם הראשון שעשה תשובה על חטאו ראה בכ"ר כב, יג (עמ' 220): 'כך היא כח התשובה ואני לא הייתי יודע', ובפדרי"כ שוכה, יא (עמ' 359) ובפדרי"א יט: 'אדם הראשון אמר: בי למדו כל הדורות שכל מי שיודה פשעיו ועווב ניצל מדינה של גיהנם'. 117 גיזעו: בנו, קין. לנע ונד: בר' ד, יב. 118 ובתשובת נזר: כך נראה בכ"י, ואפשר שזו סמיכות הפוכה ומשמעותה: נזר תשובה, היינו, עטרת תשובה; ויתכן שהפייטן רמו כאן לאות שנתן הקב"ה לקין, וכיוון לדברי בר' כב, יב (עמ' 219): 'ר' חנין אמר עשאו אות לבעלי תשובה'. ונראה שבכ"י נרשם במקור 'נזר' ומאן דהוא 'תיקנו' ל'נזר', וכך היא גם גירסת כ"י ח. והשווה פדרי"כ (שם): 'זכיון שעשה תשובה נמנעה ממנו חצי גזירה [...] בארץ נע ונד אין כת' כאן אלא בארץ נזר'. חופש ונעזר: נמלט מעונשו. 119 זילל: חילל. בכור: ראובן. יצוע אב: על פי בר' מט, ד. והעזוה: וחסא, וקילקל. 120 תחנן בתשובה: ההשלמה על פי כ"י ח. בכ"י ה ניכרים לפני התיבה 'תשובה' דווקא שרידי האות למ"ד; ואפשר שהנוסח

[ט]עָה לְבִיא בְּזוֹנָה נְחֻשָּׁה
יְהִי צִידְקוֹ בְּצַדֵּק וְצִידְקָה וְשָׁב לְתִשׁוּבָה

כְּנֵץ עֲמָרִי לֹא קָט שׁוֹנֵה בְּזָרָה
לְרַגַע נִיכְנַע וְשָׁב וְהוֹחֵשׁ לוֹ עֲזָרָה

מְרַבֵּיעַ בְּרִיבּוּעַ רִבְעַ מְרֻבָּע לְרֻבָּע
נֶאֱסַר בְּנְחוּשׁ וְשָׁב תּוֹקֶשֶׁב מִנּוּ שְׂיֻעַ

125

סוֹגֵר נְפוּץ וְנִתְקַן בְּאוֹמֵר וּבְשָׁבוּעָה
עֲשׂוֹתוֹ תִּשׁוּבָה בְּזָרָה נְקֻשָּׁה שְׂוֵעָה

פֶּשַׁע עֲנַתוֹ [ת] לֹא הִשְׁאִיר שְׂאִירִית

בו היה 'חזר לתשובה', בדומה לטור 122 להלן. ומולט מזעווה: וניצול מפורענות. על חזרתו של ראובן בחשובה ראה בכ"ר פד, יט (עמ' 1023), ספרי ואתחנן, לא (עמ' 52-53) ופדר"כ שובה, ט (עמ' 356-357). ועיין לעיל, טורים 58-65. 121 **לביא**: כינוי ליהודה, על פי בר' מט, ט. **בזונה נחשבה**: כינוי לתמר, על פי שם לח, טו ויחשבה לזונה. 122 **צידקו**: ניקהו מאשמתו. **וצידק**: יהודה, ואולי יש לקרוא בכה"י 'כצידק'. מכל מקום, כוונתו לדברי יהודה 'צדקה ממני' (שם כו); ומעין דברי הקילירי כתב גם יניי: 'יען פץ צןקה / צדק גם הוא'; ראה: מ' זולאי (מהדיר), פיוטי יניי, ברלין, תחר"ץ, עמ' נג. **ושב לתשובה**: שהודה בחטאו, והיא חזרתו בחשובה. 123 **קט**: צ"ל כנוסח כ"י ח: קם. **כניץ עמרי וכר**: שיעור הטור: לא קם כבן עמרי (=אחאב) חוטא בעבודה זרה. השווה מל"א טז, ל. 124 **לרגע**: במהרה. **ניכנע**: לשון הפסוק (361): 'א' הקב"ה לאליהו חמת אחאב עבד תשובה'. ובפדר"א מג: 'ולא חזר למעשיו הרעים עוד ונרצית תשובתו'. 125 **מרביע**: כינוי למנשה, בגלל הצלם המרובע שהכין, או בגלל שבא על אחותו (בבלי, סנהדרין קג ע"ב). **בריבוע**: ר' אליהו בר' בנימין פירש: 'בבית קודשי הקודשים שהיה מרובע בכל אחת מצלעותיו' (ראה יח' מג, טז). **ריבע מרובע**: השווה דב"ר ב, כ: 'עשה צלם של ארבע פנים והכניסו להיכל [...] כנגד ד' חיות שהן סובלות כסאו של הקב"ה [...] כנגד ד' רוחות העולם. אמר: כל מי שיבא מד' רוחות העולם יהא משתחוה לצלם זה'. **לרובע**: קשה, ושמא ביאורו: לישראל, שניחכנו על ידי בלעם 'רובע ישראל' (במ' כג, י). 126 **נאסר בנחוש**: נאסר בנחושתיים, על פי דה"יב לג, יא. **תוקשב מנו שיע**: נראה שיש לתקנו ל'הוקשב', כגירסת כ"י ח, וראה דה"יב שם, יג. ובפדר"כ שם (עמ' 366): 'מה עשה לו הקב"ה, חתר לו כמין חתירה מתחת כסא כבוד שלו ושמע את תחינתו'. 127 **סוגר**: וכלא. **נפוץ**: כינוי ליהויכין על פי יר' כב, כח: 'נפוץ האיש הזה בניהו'. וראה מל"ב כה, כז, ובפדר"כ שם (עמ' 368): 'א"ר תנחום בר ירמיה אסיר, שהיה חבוש בבית האיסורים'. ונ[ותק] **באומר ובשבועה**: ההשלמה על פי כ"י ח, ועל פי ירמיה שם, כד: 'חי אני נאם ה' כי אם יהיה כניהו [...] חותם על יד ימיני כי משם אָתְקַנְנָהּ'. ומדרשו בפדר"כ שם (עמ' 367): 'א"ר מאיר נשבע הקב"ה שאינו מעמיד מיכניה בן יהויקים מלך יהודה מלך [...] ר' חננא בר' יצחק א' משם אני נותק מלכות בית דוד'. 128 **עשותו תשובה בזבה**: על פי ויק"ר יט, ו (עמ' תלח-תמ): ' [...] מיד גזר ונתנו לו אשה [...] כיון שבא להיוקק לה אמרה לו כשושנה אדומה ראיתי, ופירש ממנה מיד [...] אמ' להן הקב"ה בירושלם לא קיימתם מצות זיבה וכן אתם מקיימים מצות זיבה [...] אמ' ר' שוכתיי לא זו משם עד שמחל לו הקב"ה על כל עוונותיו [...] ונעשה לו נס ונתעברה אישתו [...]'. 129 **פשע ענתו**: [ת]: ההשלמה על

צַעְקוּ וְגַם שָׁבוּ וְצַדְקוּ עַד אַחֲרֵית

130

קוֹצְפָה גְדוּלָה כִּי בְמַעַשׂ הִרְיָעָה
רְאוּתָה חֲרוֹן שַׁבָּה וְנִתְרוּעָעָה

שֶׁתֵּל בְּאָרְהָ כְּשֶׁר שַׁחֲקִי[.] פִּלְס שְׁכִים אַחַר אֵל
תַּקַּף קְרוֹא בְּגֵרוֹן שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל

ח סלוקה

מַעֲשָׂה מְאֻמְרוֹת / מִיִּצְרֵית מְאֻרוֹת

135

מְאִיזוֹן אֲמֻרוֹת / קְלוֹת וְחֻמּוֹרוֹת

אֲשֶׁר קָדַם מִפְעַל אֲמֻרוֹת / וּמְאָז קְצוּבוֹת וְגֻמּוֹרוֹת

תְּכוּנוֹת וְשֻׁמּוֹרוֹת / סְפּוּרוֹת וְחֻקְיוֹרוֹת

בְּדְרִישׁוֹת וְחֻקְיוֹרוֹת / מְפַנְיִים יִקְרָה

אֲשֶׁר בְּמוֹ עֲצָתָה בְּרֵאוֹת / לְגִזּוֹר בְּסֵם גְּזִירוֹת

140

לְפַעֲנָח בְּסֵם לְדוּרוֹת / כִּי אֲתָה קוֹרָא הַדּוּרוֹת

לְתַת לְאִישׁ כְּדְרָכָיו / כְּפָרִי מַעֲלָלֵי עֲרָכָיו

פי כ"י ח; וראה יר' יא, יט-כג. לא השאיר שאירית: עונשם. על פי יר' שם, כג ושאירית לא תהיה להם'. 130 צעקו וגם שבו: על פי פדר"כ שם (עמ' 361): זכיון שעשו תשובה זכו להתחס, אנשי ענתות מאה ועשרים ושמונה (עז' ב, כג). וצדקו עד אחרית: וזכו שנמחל להם לבסוף (וראה גם ויק"ר י, ה, עמ' רז-ד). 131 קוצפה: נועמה. גדולה: כינוי לנינוה, על פי יונה א, ב. כי במעש הרעה: שם: 'כי עלתה רעתם לפני'. 132 ראותה חרון וכר': יונה ג, ח-י. ונתרועעה: מלשון רעות, נעשתה רעה לה'. ור' אליהו בר' בנימין באר ששבו ונעשו רעים זה לזה. והענין נדרש בפדר"כ שם, עמ' 361-364 (וראה שם למקבילות). 133 שתל בארה: כן בארה, כינוי להושע, ועיין טורים 66-67. כשר שחקין[.]: קשה. ואולי כוונתו: כשראה מראות אלוהים, כשנתבא. ולפי זה יש להשלים: שחקים. פלס: תיקן. 134 תקף: חזק, אימץ. קרוא בגרון: על פי יש' נח, א. שובה ישראל: הושע יד, ב. סילוק. 135-141 מעשרה מאמרות וכר': פסיקה זו היא פתיחת משפט ארוך שהמשכו בטור 142, ור"ל: מבין המידות הקדמוניות שבהן ייסדת ובראת את העולם היא המידה: 'לתת לאיש כדרכיו וכר'. מעשרה מאמרות: ראה אבות ה, א וב"ר יז, ב, עמ' 151. 136 מאיוון אמרות: מעת שנבראה התורה, וראמרות' כינוי לתורה על פי תה' יב, ז, ומדרשו במדרש תהלים קיט, עא, עמ' 502. 137 קדם מפעל אמורות: האמורות קודם לבריאת העולם, והלשון על פי מש' ח, כב. וראה ב"ר א, א, עמ' 2. וגמורות: ומוחלטות. 138 תכונות: מדורות. 139 יקרה: צ"ל 'יקרות' כגירסת כ"י ה, והשווה מש' ג, טו. 140 כמו: באמרות התורה. עצתה בראות: 'היה הקב"ה מביט בתורה ובזוהר העולם' (ב"ר שם). 141 לפענח במ לדורות: להודיע לדורות הבאים. קורא הדורות: מנהיג העולם; ראה יש' מא, ד. והשווה פתיחתא דאס"ר י. 142 לתת לאיש וכר': היא מידת השכר והעונש ועקרון המידה כנגד מידה. הלשון על פי יר' לב, יט. כפרי מעללי ערכיו: סמיכות הפוכה במקום כפרי ערך מעללי. וכפרי שם זכפרי מעללי, ובהשפעת לשון הכתוב כך גם בכ"י ח.

להדרין מדריכיו / להפריך מפריכיו

לברך מבורכיו

145 לשלם לאדם כמידותיו / לפרוע לכל גבר דתותיו
לגמול לכל אנוש גמולותיו / להשיב לו כמפעלותיו

להצדיקו בצדקותיו / להלעיטו פרי חוקותיו

להלעיגו בחטאתיו / לפקוד לו עונותיו

עד שילוש רביעותיו / להזכיר לו טובותיו

150 עד אלפי ריבבותיו / לאוהביו ולשומרי מצוותיו

פי במידה שהוא מודד יומדד לו / ואשר פעל יעמוד לו

פי נפש עמל עמלה לו / ומה יתרון לאדם בכל עמלו

פי אם לשוב ברוע מעלו / לכל ימות כמעלו

וישליך רמס מעלו / ויעש רצון מחוללו

155 וישוב אליו בכל חילו / ועל כל אשר עש ימחול לו

ושני עולמות ינחילו / בירטייה אשןר] ריפאת מחלו

פי מאז אלהי עולם / תשובה היכין עד לא עולם

לחיות בה דורות עולם / מוכנת צרי לכאי עולם

ובה נושאו פתחי עולם / ובה [נזרו עם עולם]

160 מהעולם ועד העולם

143 להדרין מדריכיו: לטרוד מן העולם (ראה שופ' כ, מג) את המציקים לו. להפריך מפריכיו: לשבר את המרעים לו. 145 לפרוע: לשלם. דתותיו: מנהגיו. 147 להלעיטו: להאכילו, לגמול לו. 148 להלעיגו: להאכילו בלענה, היינו, להענישו. 149 רביעותיו: נראה

נוסח כ"י ה: 'ריבעותיו'; וראה שמ' כ, ה. ושילוש רביעותיו' סמיכות מדומה, במקום שילושיו ורביעותיו, כלומר: עד דור שלישי ורביעי. 150 עד אלפי וכו': על פי שמ' שם, ו. אלפי ריבבותיו: ללשון השווה בר' כד, ס. לאוהביו וכו': דב' ז, ט. 151 כי במידה וכו': השווה

תוספתא סוטה ג, א (עמ' 158): 'שבמידה שאדם מודד בה מודדין לו'. וראה טור 56-57. 152 כי נפש וכו': על פי מש' טז, כו. לו: לעצמו. ובמדרש תהלים קמו, ב (עמ' 534) נלמד מהפסוק הנ"ל

כי 'אין אדם אוכל ממעשי אבותיו לעתיד אלא כל אחד ואחד אוכל משלו'. ומה יתרון וכו': קה' א, ג. 153 ברוע מעלו: נראה נוסח כ"י ה: 'מרוע'. לבל ימות במעלו: בחטאו, וראה

יח' יח, כד. 154 וישליך וכו': ראה יח' שם, לא. רמס: שרץ, שלא יהיה כטובל ושרץ בידו. מחוללו: יוצרו. 155 בכל חילו: בכל כוחו. 156 ושני עולמות וכו': העולם הזה והעולם הבא. בירטייה: בתחבושת, ברפואה, והוא כינוי לתשובה. ריפאת מחלו: המרפאת את

מחלתו, מכפרת על חטאו. על פי כ"י ה וכ"י ח יש לקרוא: 'רפאות' (מש' ג, ח) או 'רפאות' (יר' ל, יג). 157 מאז: קודם לבריאת העולם, על פי תה' צג, ב ומדרשו בב"ר א, ד, עמ' 6.

158 לחיות: לקיים, וראה טור 52. צרי: רפואה. 159 ובה נושאו פתחי עולם: על פי תה' כד, ט. ורומז למדרש שלפיו כשנעלו שערי המקדש בפני ארון ה', התפלל שלמה לה'

שיזכור חסדי דוד ונפתחו השערים, 'זכיון שראו כל מיא ישראל כן מיא אמרו ודאי כיפר הקב"ה לאותו עון [=חטאו בבת שבע] לדוד' (מדרש תהלים כד, י, עמ' 208). ובה נזרו: הוכתרו. [עם

עולם]: ישראל. ההשלמה מכ"י ה. 160 מהעולם ועד העולם: על פי תה' מא, יד.

ומילוד בַּהּ אוֹתָם הֵיעַר / וְעֵלָה בְּטָחוּ וְעֵלוּ מִשְׁנַעַר]
 וְרַבְתִּי מֵעֶפְרָה תִינַעַר / וְאָז מִמַּעַן[וֹנוֹ] בְּכֵן צוּר יוֹדַעַר
 וְחֵית קִנְהָ יַגְעַר / וּבִסְעָרָה אוֹתָהּ יִסְעַר
 אֶל יַד אָדוּם וּבַעַל שִׁיעַר / וְשׁוֹכְבִים לְטוֹכָהּ יִשְׁעַר
 וְיִפְתָּח לְמוֹ פֶּתַח שַׁעַר / וַיְבִיאֵם בְּזָה הַשַּׁעַר

165

וַיִּנְשָׂאֵם קוֹמְמִיּוֹת כְּבָרוּשׁ / לְהַתְהַלֵּךְ בְּתוֹכָם כְּמֵרֵאשׁ
 כִּי הֵם תְּבוֹאֵת קוֹדֵשׁ רֵאשׁ / אֲשֶׁר סִיגַל לְנוֹ מִרֵּאשׁ
 אוֹתוֹ יוֹם יוֹם דְּרוֹשׁ / בְּשַׁעֲשׁוּעַ יוֹם יוֹם נְסוֹכַת רֵאשׁ
 בְּכָל לֵבָב לְדְרוֹשׁ / וּבִתְשׁוּכָה הוֹבְטָחוּ מֵרֵאשׁ

וְעוֹד בֵּל יִזְכְּרוּם חֵט רֵאשׁ / כִּי בְמוֹ חֲטָאוּ בְרֵאשׁ / לְקוּוּ בְרֵאשׁ
 וְכִמוֹ רוּיִים לַעֲנָה רוּוֹשׁ / יִשְׁבִּיעֵם דַּגָּן וְתִירוֹשׁ / לְפִנּוּי יִנְחֲנוּ רֵאשׁ

170

161 ומילוד: וממצרים, על שם בר' י, יג' ומצרים ילד את לודים'. בה: במידה זו, ר"ל בתשובה. אותם היער: העירם לגאולה. וראה פדר"כ החדש הזה, ו (עמ' 87): 'אני ישינה מן הגאולה ולבו של הקב"ה ער לגאלינו'. ועלה: על התשובה. ועלו משננער]: ההשלמה מכ"י ה; נגאלו מבבל. 162 ורבתי: כינוי לירושלים, על פי א"י א, א. מעפרה תינער: יש' נב, ב, וכאן ר"ל: מחטאיה. ואז: ראה ב"ר ב, ד, עמ' 17, שבזכות התשובה ישראל עתידים להיגאל לעתיד לבוא. ממע[ונו] בכך וכו': ההשלמה ע"פ כ"י ו, ועל פי תה' עא, ג: 'היה לי לצור מעון', וזכ' ב, יז: 'כי נעור ממעון קדשו'. וראה בב"ר עה, א, עמ' 878, ר' שמעון בר' יונה אמר עתה אקום [...] לכשיבוא אותו היום שכת' בו התנערי מעפר קומי שבי ירושלם (יש' נב, ב) כאותה שעה הס כל בשר מפני י"י (זכ' ב, יז) מפני מה? כי גיעור ממעון קדשו (שם, שם). 163 וחית קנה: כינוי לאדום, על פי תה' סח, לא 'גער חית קנה' ומדרשו בשמ"ר לה, ה (עיי' גם מדרש תהלים סח, טו, עמ' 320). יסער: יפיץ, יפור. 164 אל יד: בידי. אדום: כינוי למשיח בן דוד, על פי שמ"א טז, יב 'והוא אדמוני עם יפה עינים'. ובעל שיער: כינוי אליהו על פי מל"ב א, ח. ושוכבים: וחוטאים. ישער: יעריך, או ישפוט. ור' אליהו בר' בנימין באר שהוא לשון תרגום של יפקוד, על פי התרגום לשמ"א יז, יח. 165 פתח שער: דלתי תשובה. בזה השער: תה' קיח, כ. 166 קוממיות: בקומה זקופה, על פי מדרש חז"ל לויק' כו, יג בב"ר יב, ו, עמ' 104 (וראה שם מראי מקומות). להתהלך בתוכם: ויק' שם, יב. כמראש: כבראשונה. 167 תבואת קודש ראש: על פי יר' ב, ג 'קדש ישראל לה' ראשית תבואתה'. סיגל: קנה, או חחר לסגולה. מראש: עוד קודם לבריאת העולם; השווה ב"ר א, ד, עמ' 6. 168 אותו יום יום: על פי יש' נח, ב. בשעשועו יום יום: כינוי לתורה, על פי מש' ח, ל: 'ואהיה שעשועים יום יום', ומדרשו בב"ר א, א, עמ' 2. נסוכת ראש: כינוי לתורה על פי מש' שם, כג, ומדרשו בבמ"ר ב, י, 169 בכל וכו': דה"ב טו, יב. 170 חט ראש: עוונות ראשונים. והשווה עז' ט, ו ומדרשו בפס"ר מד, עמ' קפה. כי במו וכו': טעות סופר, וצריך להיות 'כמו', וכן הוא במקבילות. ומקור הדברים בפדר"כ נחמו, יא עמ' 279: 'חטאו בראש, ולקו בראש, ומתנחמים בראש וכו''. וראה גם איכ"ר א, כב, עמ' 94. 171 רוויים וכו': השווה א"י ג, טו, ושם יט 'לענה וראש'. הפסוק האחרון נדרש באיכ"ר ג, יט, עמ' 10: 'אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע זכורה אני עניי ומרודי שמרדתי בך, ולענה ורוש שהשקיתני, תיפוק דא בדא'. ישביעם וכו': יואל ב, יט. לפניו וכו': הקב"ה יוביל את ישראל לפניו ויעשם חשובים. וראה מש' יח, טז. מכאן ואילך

וְיִסְיָחוּ אֵיךְ לְפִנֵּיךְ נְרִים רָא <ש> / [.....] וְעַד [...] ...
 [.....] כּוּ לְמַעַלָּה רָא <ש> / וְעֲצָמוּ מִסַּעְרוֹת רָא <ש>
 [.....] [מַתְּ]נִשָּׂא לְכָל [לְרָאשׁ] / [...] נִיֶּצְטֵדֵק לְעוֹבֵר בְּרָא <ש>

175 והוא יְשִׁיבֵם: [...] / [...] ילו אַם [גְּעוּ] [עֵיכֶם] [...] יי
 תְּרַפּוּ וְדַעוּ כִּי אָפֶס בְּלַעְדֵי / [...] עֵינֵי
 [...] [אֲשַׁחִית מַעֲשֵׂי יְדֵי / לֹא לְעוֹלָם אָרִיב עוֹבְרֵי] יי
 [...] / וְקוֹל יֵצֵא וְיִקְרָא בְּנוֹדֵי
 חוֹגֵי חֲגִיגָה בְּקִירֵי [...] / [...]

180 [וְהֵם יְשִׁיבוּ]: אֵיךְ נָשׁוּב וְנִדְוֵץ בְּדִין חֲגִי / וְחֻטְאֵי גְלוֹי בְּפַעוֹר בְּגֵי

דְּרִישִׁיח בֵּין הַקְּב"ה וּבֵין עַם יִשְׂרָאֵל, שְׁעִיקְרוּ מְבוֹסֵס עַל מִדְרָשֵׁי חז"ל, וּבַעֲיָקָר עַל מִדְרָשׁ תְּנַאִים לְסַפֵּר דְּבָרִים, הָאֵזִינוּ (עמ' 180-181 = מִדָּה"ג דְּבָרִים הָאֵזִינוּ, עמ' תְּרַפְד). לְנוֹחִיוֹת הַמַּעֲיִין נִצִּיג כִּאֲן אֵת חִילּוּפֵי הַדְּבָרִים שֶׁבְּמִדְרָשׁ בְּמִלּוּאָם, וּבַהֲמִשָּׁךְ הַבִּיאוֹר נֹזְכִירִם בְּרִמְזֵיהֶם: 'לְמַחֵר כְּשֵׁימְדוּ יִשְׂרָאֵל בְּדִין, כִּנְסַת יִשְׂרָאֵל אֹמֵר' לְפָנֵי הַקְּב"ה רְבוּן הָעוֹלָמִים הָרִי עֵידי קִימִין, שְׁנִי (דב' ד, כו) הַעִידִיתִי בְּכֶם הַיּוֹם אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ, אִמֵּי' לֵה הַמְּקוֹם הַרְיִנִי מַעֲבִירֵךְ, שְׁנִי (יש' סה, יז) כִּי הִנְנִי בּוֹרֵא שָׁמַיִם חֲדָשִׁים וְאָרֶץ חֲדָשָׁה. אִמֵּי' לוֹ וְהָרִי שְׁמִי קִיִּים לְעוֹלָם, אִמֵּי' לֵה (שם סב, ב) וְקוֹרֵא לָךְ שֵׁם חֲדָשׁ. אִמֵּי' לוֹ וְהָרִי שְׁמִי כְּשִׁמּוֹת הַבְּעָלִים, אִמֵּי' לֵה (הוֹשֵׁעַ ב, יט) וְהִסִּירִיתִי אֵת שְׁמוֹת הַבְּעָלִים [...] אִמֵּי' לוֹ וְהָרִי מַעֲשֵׂי כְּתוּבִין לְפָנֶיךָ שְׁנִי (יר' יז, א) חֲטָאת יִהְיֶה כְּתוּבָה, אִמֵּי' לֵה מֵה דְּרַכּוּ שֶׁל מַכְתָּב הַלְּיֹת כְּתוּב בּוֹה וּמוֹחַק בּוֹה כִּךְ אִנִּי הוּא שְׁכַתְּבִיתִי אִנִּי מוֹחַקוּ שְׁנִי (שם נ, כ) בְּיָמֵים הָהֵם וּבַעַת הַהִיא יִבְקֶשׁ אֵת עוֹן יִשְׂרָאֵל וְאֵינְנוּ [...]. אִמֵּי' לוֹ אִנִּי רּוֹאֵה אֵת הַהָרִים וְאֵת הַגְּבָעוֹת שֶׁלְקַלְתִּי בְּהֵם וּבוֹשָׁה שְׁנִי (יר' ב, כג) רָאִי דְרָכְךָ בְּגֵיא, אִמֵּי' לֵה הָרִי אִנִּי מַעֲבִירֵךְ, שְׁנִי (יש' מ, ד) כֹּל גֵּיא יִנְשָׂא. אִמֵּי' לוֹ אִנִּי רּוֹאֵה אֵת הַמְּקוֹמוֹת שֶׁלְקַלְתִּי בְּהֵם וּבוֹשָׁה שְׁנִי (בַּמ' כה, א) וְיִשֵּׁב יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁשׁ, אִמֵּי' לֵה הָרִי אִנִּי מַעֲבִירֵךְ, שְׁנִי (יֹאֵל ד, יח) וְהִיָּה בְּיוֹם הַהוּא יִטְפוּ הַהָרִים עֵסִים. אִמֵּי' לוֹ אִנִּי רּוֹאֵה אֵת מַה שֶׁלְקַלְתִּי כִּנְגֵד חֲמָה וּלְבַנָּה וּבוֹשָׁה שְׁנִי (מ"ב כג, ה) וְאֵת הַמִּשְׁתַּחֲוִיִּים לְבַעַל לְשִׁמֵשׁ וְלִירִיחָ, אִמֵּי' לֵה הָרִי אִנִּי מַעֲבִירֵךְ שְׁנִי (יש' כד, כג) וְחַפְרָה הַלְּבַנָּה וּבוֹשָׁה הַחֲמָה. אִמֵּי' לוֹ כֶּשֶׁם שֶׁנִּשְׁבַּעַת לְשִׁמֵשׁ וְלֹאֲרֶץ שְׁאִין אֵת מַעֲבִירֵךְ וְהָרִי אֵת מַעֲבִירֵךְ, כִּךְ נִשְׁבַּעַת לִי שְׁאִין אֵת מַעֲבִירֵי שְׁמָא מַעֲבִירֵי אֲתָה? אִמֵּי' לֵה אֵינִי מַעֲבִירֵךְ אֲלֵא מִשְׁנֵה אֵת אֹרֶן וְעוֹשָׁה אֹתָן אַרְבַּעִים וְתִשְׁעָה שְׁנִי (שם ל, כו) וְהִיָּה אֹרֶן הַלְּבַנָּה כְּאֹרֶן הַחֲמָה כְּדִי שִׁיְהוּ רּוֹאִים אֵת הַמְּאֹרוֹת וְאֹמֵר אֵיכֵן הֵם הַמְּאֹרוֹת שֶׁלְקַלְנָה כִּנְגֵדָם'. 172 וְיִסְיָחוּ: וְיֹאמְרוּ. נְרִים רָאשׁ: הַצִּירוּךְ עַל פִּי תַה' קִי, ז. 173 [...] כּוּ לְמַעַלָּה רָאשׁ: רָאִי לְהַשְׁלִים: 'זְעוֹנוֹתֵינוּ רְבוּ לְמַעַלָּה רָאשׁ', עַל פִּי עוֹי ט, ו. וְעֲצָמוּ וְכִי: עַל פִּי תַה' מ, יג. 174 [...] [מַתְּ]נִשָּׂא לְכָל [לְרָאשׁ]: הַהִשְׁלָמָה עַל פִּי דַהִי"א כֹּט, יא. [...] נִיֶּצְטֵדֵק: נְרָאֵה לְהַשְׁלִים 'וְמָה נִיֶּצְטֵדֵק' עַל פִּי בְר' מִד, טז. לְעוֹבֵר בְּרָא <ש>: כִּינּוֹי לַה', עַל פִּי מ' ב, יג. 175 הַהִשְׁלָמוֹת בְּטוֹר זֶה עַל פִּי כ"י ח. וּבְמִקּוֹר אֹוִלִי הִיָּה כְּתוּב מַעֲיָן 'אַם גְּעוּ פְּשַׁעֵיכֶם עֲדֵינִי. וְהַשׁוּוּה פִּסְר' מִד, עמ' קַפָּה. 176 הַרְפּוּ וְדַעוּ: תַה' מו, יא, וְהַשׁוּוּה פִּדְר"כ שׁוֹבָה, יב, עמ' 369. כִּי אָפֶס בְּלַעְדֵי: יִש' מַה, ו. 177 [...] [אֲשַׁחִית וְכִי: יִש' לְהַשְׁלִים יֵא אֲשַׁחִית מַעֲשֵׂי יְדֵי. לֹא לְעוֹלָם אָרִיב עוֹבְרֵי] יי: הַהִשְׁלָמָה עַל פִּי יִש' נו, טז. 178 וְקוֹל יֵצֵא: יִר' ל, יט. 179 חוֹגֵי חֲגִיגָה: נְחוּם ב, א. בְּקִירֵי [...]: נְרָאֵה לְהַשְׁלִים 'בְּקִירֵי מוֹעֲדֵי', עַל פִּי יִש' לג, כ, כְּלוֹמַר בִּירוּשָׁלַיִם (הַצַּעַת מִר ב' לְפִלְר). 180 וְנִדְוֵץ: וְנִשְׁמַח. בְּדִין חֲגִיגָה: בְּשִׁמְחַת חֲגִיגָה. בְּפַעוֹר בְּגֵי: רָאֵה דב' ג, כט, וּבַמ' כד, א וְאֵילֶךְ. 181 וְנִשְׁבַּח בְּגֵי: דב' שם. וּבַסְּפָרִי וְאֲחַתְּנָן, ל, עמ' 49: 'אִמֵּר לָהֶם מִי גָרַם לָנוּ שֶׁנִּשְׁבַּח בְּגֵיא מַעֲשִׂים רַעִים שֶׁשְׁעִינוּ בְּפַעוֹר [...]'. וְמִכְּמוֹת הַגִּי: כִּךְ נְרָאֵה לְקִרְוֵא, וְעַל פִּי בַמ' כָּא, כ. מַעֲשֵׁ מִשְׁוֹגִי: חֲטָאֵי וְשִׁיגוֹתֵי.

וְנָשָׂב בְּגַי / וְאִמְנָתָה הַגַּי / [...] הַתְּזָכֹר מַעַשׂ מְשׁוּגָי
אֲשֶׁר שָׁגוּ בְּצַמֵּד גַּי

וְהוּא יְשִׁיבָם: לֹא יִזְכָּר עוֹד גַּי / וְ[...]. [קרא שם גַּי / כִּי יִנְשָׂא
כָּל גַּי

וְהֵם יְשִׁיבוּ: אֵיךְ נָשׁוּב וְהַעֲוִינוּ [ב]שִׁיטִים / וּש[...].נו כְּסִיטִים
וְאִיתָם חָלְנוּ נִיטִים / וְתִיעֲבָנוּ אַרְוֹן עֲצִי [שט]ים

185

וְהוּא יְשִׁיבָם: עוֹד לֹא יִזְכָּרוּ שִׁיטִים / וְסוּטִין עוֹד בַּל יִסְטִין
כִּי מַעֲיָיִן יֵצֵא [מבדי שִׁיטִים / וְהִשְׁקָה אֶת נַחַל הַשְּׁטִים

וְהֵם יְשִׁיבוּ: אֵיךְ נְשׁוּבָ < וְחִטָּאִינוּ חֲרוּת נַגְדָּךְ בְּעִיט / וְתַעֲנִינוּ בְּחֲרוּתִי
מִקְתָּב וְעַט

וּבְכָל הַכְּפִלְנוּ בְּכָל חֵט לְבַעַט / וְתַרְנוּ בְּכַבּוּדְךָ לְמַעַט
לֹאֲלִי רַחֲמִיךָ כְּכָר הָזֶה לָנוּ לְהִימַעַט

190

וְהוּא יְשִׁיבָם: < שׁוּבָ > עֲדִיִּי < אֵין עוֹן וְחַט / כִּי לְשׁוֹנְכָם יוֹמְהָר
כְּסוּפָר עֵט

וּפְשַׁע אֲשֶׁר נַחַקְךָ לְפָנַי בְּעַט / יִמְחָה בְּעַט

וְהֵם יְשִׁיבָם: < אֵיךְ > נְשׁוּבָ < וְיֵשׁ עֵידיִים נְאֻמָּנִים / צַר וְאוֹר [בְּנוֹ]
עוֹנִים

182 בצמד גיי: על שם 'ויצמד ישראל לבעל פעור' (במ' כה, ג). ומקור הטענה במדרש תנאים הנזכר לעיל. וראה גם בספרי האזינו, שו, עמ' 329, בשינוי מה. 183 לא ייזכר עוד גיי: חטא פעור שעשו בגיא. ולן[...].קרא שם גיא: יש להשלים 'ולא ייקרא שם גיא', וראה במדרש תנאים, שם. כי ינשא וכו': יש מ, ד. 184 והעווינו: וחטאנו. [ב]שיטיים: ההשלמה מכ"י ח, והכוונה שוב לחטא בעל פעור. וּש[...]. כסיטיים: נראה להשלים 'ושטינו', סרנו מדרך הישר. כסיטיים: כעובדי עבודה זרה. 185 חלנו ניטיים: התחלנו להיות סרים מלפני ה'. ופרופ' אליעזר מציעה: ילדנו בנים לעבודה זרה, שהרי המדובר בנות עם בנות מואב. ותיעבנו ארון עצי [שט]ים: ההשלמה מכ"י ח. 186 שיטיים: חטא בעל פעור. וסוטין: שטן, מקטרג. כל יסטין: לא יקטרג. 187 כי מעינין יצא]: ההשלמה מכ"י ח. מבדי שיטיים: שמ' כה, יג, ממקום ארון הברית, מקודש הקודשים. והטור כולו על פי יואל ד, יח 'ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים'. והשקה: ושטף, וטיהר. 188 חרות וכו': יר' יז, א. ותעינו: סרנו מן הדרך. בחרותי מכתב ועט: כינוי לתורה, על פי שמ' לב, טז. 189 ובכל הכפלנו וכו': הרבנו לזלזל בכל איסור. וראה יש' מ, ב. בתרנו: והלכנו אחר עצת יצרנו. לטענת העם כאן ראה מדרש תנאים הנ"ל. 191 כי לשונכם וכו': על פי תה' מה, ב 'לשוני עט סופר מהיר', ויסופר עט' הוא סמיכות הפוכה. 192 ופשע וכו': לתשובת ה' השווה מדרש תנאים הנ"ל. 193 צר ואור: ירח ושמש, על פי יש' ה, ל 'צר ואור חשך בעריפה'. [בנו] עונים: ההשלמה על פי כ"י ז; מעידים בנו.

פי עֶשְׂנוּ לָנוּ פְּוֹנִים / הָיִית לְמוֹלָם מְכוּוֹנִים
בְּקִטּוֹרָה וְשִׁמְנִים / בְּאֶשׁ[רִים] וְחִמְנִים

195

וְהוּא יֵשׁ יְבָם: <שׁוּבו> עֲדִי <אֵל תַּחֲפֹזוּ אַמּוּנִים / אוֹתָם אַחֲפִיר
לְעֵין כָּל פִּינִים]
וּבְגָאוֹנָם לֹא מִמְתִּינִים / וְאִיךָ לְהַעֲדִיכֶם פּוֹנִים

וְהֵם יֵשׁ יְבוּ: אֵיךָ <נְשׁוּבו> וְחֻזּוֹנוּ שְׁ[מִים וְאָרְץ] / כְּפֶאֱשֶׁר פִּרְצָנוּ
פָּרָץ
וּבִשְׁשֶׁר חֲקֵנוּ רַהֲבֵי קֶרֶץ / וְסִילְפָנוּ לְמוֹלֶךְ [עֶרְץ]
[וְנוֹזְרָנוּ ... ל] קִצּוֹת הָאָרֶץ / וְלֹא הִישַׁלְכְנוּ שְׁרָץ

200

וְהוּא יֵשׁ יְבָם: <שׁוּבו> עֲדִי <אֶתְכֶם אֵירֶץ / וּכְעֵשׂ וּכְסֵס יַחֲשׁוּבוּ
דוֹק וְאָרֶץ
וְאִיךָ יַעֲדוּ רֹעַ חֲפָצֵי אָרֶץ / לְהוֹכִיחְכֶם בְּיַפֵּה נוֹף מְשׁוּשׁ כָּל הָאָרֶץ]
[הֵם יֵשׁ יְבוּ: אֵיךָ <נְשׁוּבו> וְהַעֲבֵרְתָה גֵיא וְשַׁחֲקִים / וּבְמוֹ פִינִיתָה
רַבִּיקִים]

194 כוונים: עבודה זרה (יר' ז, יח; שם מר, יט). מכוונים: את ליבנו בעבודתם. 195 באש[רִים] וחמנים: ההשלמה מכ"י ז; על פי יש' יז, ח. וראה במדרש תנאים הנ"ל. 196 אל תחפזו: אל תבהלו (דב' כ, ג). אמונים: כינוי לישראל. אותם: את השמש והירח. אחפיר: אבייש, ועל פי יש' כד, כג יחפרה הלבנה ובושה החמה. כל פיננים]: ההשלמה על פי כ"י ז. 197 [ובג]אונם לא ממתנינים: ההשלמה על פי כ"י ז; אינם עתידים לעמוד בתוקפם. תשובת ה' היא על פי מדרש תנאים דלעיל, אבל עיין גם במדרש תהלים לא, ה, עמ' קכ, ובפרקי שמיח (בתוך: בית המדרש, חדר שלישי), עמ' 80-81. 198 פרצנו פרץ: ברי' לח, כט (ועוד); מרדנו בה'. 199 ובששר חקנו: על פי יח' כג, יג, וששר מוכנו כאן שיש (ויק"ר לג, ו, עמ' תלא). רהבי קרץ: עבודה זרה המביאה לכיליון גמור, וראה תה' מ, ה' ולא פנה אל רהבים ושטי כוב. וסילפנו למולך [ערץ]: ההשלמה על פי כ"י ז; ועיוותנו למולך השמימה, ו'ערץ' הוא כינוי פייטני לשמים. בכ"י מנוקד 'למוֹלֶךְ'. 200 [ונוזרנו ... לקצות הארץ: ההשלמה על פי כ"י ח, ורצונו לומר: הורחקנו. אפשר שיש להשלים 'ונוזרנו לכל'. בכ"י ז ובכ"י ח נוסף טור: 'לְכָל עוֹבֵר פִּישְׁקָנוּ בְּחֶרֶץ/וְהוֹעֵד בְּנוּ בְּשָׁמִים [...]'. והוא על פי יח' טז, כה: יחפשקי את גלגלי כל עובר' ודב' ד, כו. ולא הישלכנו שרץ: על פי תוספתא תעניות א, ח, עמ' 326: 'אם היה שרץ בידו של אחד, אפי' טובל בשילוח ובכל מימי בראשית, אינו טוהר לעולם [...]'. הטענה יסודה במדרש תנאים הנוכר לעיל, וראה גם ספרי האיזנו, שו, עמ' 328 ואלילך. 201 אתכם [אירץ / וכעש וכסס יחש]בו וכו': ההשלמה מכ"י ח. אירץ: ארצה. וכעש וכסס וכו': על פי יש' נא, ח; ככגדים בלויים שכרסמום עש וסס. דוק: כינוי לשמים, על פי יש' מ, כב. 202 רוע חפצי ארץ: על רוע מעשיהם של ישראל הגרים בארץ חפץ (מל' ג, יב). [ביפה נוף משוש כל הארץ]: ההשלמה מכ"י ח, ועל פי תה' מח, ג. שיעורו: בירושלים. 203 והעברתה: כילית. גיא ושחקים: ארץ ושמים, והוא על פי מדרש תנאים הנוכר: 'אומר לה הריני מעבידך [...]'. גיא: כינוי פייטני לארץ, כמשמעות המילה ביונית. ובמו כינייתה

.....אם ימ'ושו החוקים / גם איתנו ברית לא תקים
 כמו לא [קיימתה] [.....]

205

[והו] א יש'יבם: <ש'ובו> ע'דיי' בריתי אקים / את מצוקים ואת
 [מצוקים]

[ואחר שים להיות חשו]קים / אתכם נושקים ומשיקים
 ור'עכם ... כארצכם ... / ושמכם פש'מ'יכם נקים
 ושבעה רועים עלי להקים / ושמו[נה] נס'י[כים] [.....]
 [.....] / וסוטיג'כם [...] יודחו במרו[...]

210

ועוד לא יזכרו פשעים / כי יתמו [נטאים] / וילמדו דרכי פושעים
 ואתי יהוה יודעי[ם] / [תהוא] נושעים / ולהר ציון תעלו מושעים
 עד כס'אי] מגיעים

ומקומכם אעלה למעלה [מאילים] / ולפנים ממחיצת ארצלים /
 ומאופן וגלגלים

[רביקים]: ההשלמה על פי כ"י ח. וצ"ל מן הסתם 'דביקים', והוא כינוי לישראל, ור"ל: הלא
 את קיום בריתך עם ישראל תלית בקיום השמים והארץ, ואם אלה יכלו גם בריתך עם ישראל
 תכלה. 204 [אם ימ'ושו החוקים: ההשלמה על פי כ"י ח, ועל פי יר' לא, לה 'אם ימשו
 החקים האלה מלפני נאם ה' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים. גם איתנו ברית לא
 תקים: כך הוא גם במדרש תנאים הנוכר: 'כשם שנשבעת לשמים ולארץ שאין את מעבירך והרי את
 מעבירך, כך נשבעת לי שאין את מעבירני שמה מעבירני אתה'. 205 [קיימתה]: ההשלמה מכ"י
 ד. 206 את מצוקים ואת [יצוקים]: ההשלמה על פי כ"י ח, ור"ל: הארץ והשמים, על פי
 איוב לח, לח ולז, יח. 207 [ואחר שים להיות חשו]קים: ההשלמה מכ"י ח, וצ"ל: 'ואחדשם'
 (הצעת פרופ' אליצור); שיעורו על פי מדרש תנאים הנוכר: 'אמ' לה איני מעבירך אלא משנה את
 אורן ועושה אותן ארבעים ותשעה [...]'. [חשו]קים: מחוזקים, ואולי אהובים ורצויים. אתכם
 נושקים ומשיקים: שיהיו (השמים והארץ החדשים) מנשקים ומגפפים אתכם. 208 וזרעכם
 [...] כארצכם / ושמכם כשמו]יכם נקים: ההשלמה על פי כ"י ח, ועל פי יש' סו, כב 'כי
 כאשר השמים החדשים והארץ החדשה... עמדים לפני... כן יעמד זרעכם ושמכם, ושיעורו:
 כשם שהשמים והארץ יעמדו לעולם, כך גם יתקיימו לעד זרע ישראל ושמם. 209 ושבעה
 רועים: על פי מ"ה ה, ד. ושמו[נה] נס'י[כים]: ההשלמה על פי מיכה שם. שבעת הרועים
 ושמונת הנסיכים הן דמויות קבועות אצל הקילירי בהקשרים אסכטולוגיים. לכל הענין ראה
 בהרחבה במאמרו של ע' פלישר 'לפתרון שאלת זמנו ומקום פעילותו של ר' אלעזר בירבי
 קילירי', תרביץ, נדג: [תשמ"ה], עמ' 388 ואילך, ובהערה 18 (שם). 210 וסוטיג'כם [...] יודחו
 במרו[...]: נראה להשלים 'במרחקים'. 211 ועוד לא יזכרו פשעים: תה' כה, ז. כי
 יתמו [חטאים]: ההשלמה מכ"י ו, ועל פי תה' קד, לה. וילמדו דרכי פושעים: שם נא,
 טו. 212 [...] תהוא] נושעים: ההשלמה מכ"י ו. ולהר ציון וכו': על פי עובדיה כא, והניקוד
 בפנים על פי כ"י ז. 213 עד כס'אי] מגיעים: ההשלמה מכ"י ו. 214 [מאילים]: ההשלמה
 מכ"י ו, והוא כינוי למלאכים. ולפנים וכו': לעליונותם של ישראל על המלאכים ראה, למשל,
 ספרי האזינו, שו, עמ' 343, ב"ר סה, כא, עמ' 737 ואילך, שם עח, א, עמ' 918. ממש כדברי
 הקילירי מצאתי בירושלמי שבת ו, ט: 'רבי ברכיה בשם רבי אבא בר כהנא עמיד הקב"ה לעשות

[שְׁמִיחִים] וְגָלִים / וּפִירוּשׁ שֵׁם מְגָלִים / וּבְפִירוּשׁ וּחֵי עוֹלָם מְתַעֲלִים

215

בְּשֵׁם אֲשֶׁר הוּא שְׁמוֹת מִשְׁ[..] מִתּוֹף שֵׁם / שֵׁם מִתּוֹף שְׁמוֹת / שְׁמִיחֵי מִתּוֹף <אוֹתוֹת / אוֹתוֹת> מִתּוֹף <מְרָאָה / מְרָאָה> מִתּוֹף גִּילוּי / גִּילוּי <מִתּוֹף> עֲמוּק / עֲמוּק <מִתּוֹף> הַנֶּקֶב / הַנֶּקֶב <מִתּוֹף> הַנֶּקֶד / הַנֶּקֶד <מִתּוֹף> הַנְּטוּ... / [..] וְךָ הַסֵּתֵר

220

אוֹתוֹ מְרָקְדָקִים / וּפִירוּשׁוֹ חוֹקְקִים / בְּכֵן בּוֹ יְהוּא מִתְפַּלְלִים / וּמִתּוֹכּוֹ מִיד נַעֲנִים / וּמִהֶם יִפְחָדוּ כֵת אֵילִים / וְלֹז לְלֹז יְהוּא מְמַלְלִים / גּוֹשׁוֹ חוֹשׁוֹ עוֹשׂוֹ שׁוֹרוֹ בְּנֵי אֵל אֵילִים / עַד אֵיפּוּא [ה]ם מַעֲלִים / שִׁימוֹת הַמְפּוֹרָשִׁים וְהַמְעוֹלִים / אֲשֶׁר לָנוּ לֹא מִיְתַגְלִים / בְּם לְמַלְכֶם הֵם מְפַלְלִים / כְּבִבְבְּלִים וְחִלְיִים / הִדֵּר כְּבוֹד תּוֹאָרוֹ מְקַבְּלִים / וּבְמַחֲצוֹת יִגְבְּלִים / וְעַל יְמִינוֹ נַחְתָּמִים וְנִידְגְּלִים

225

מחיצתן של צדיקים לפנים ממחיצתן של מלאכי השרת ומלאכי השרת שואלין אותן ואומרים להן מה פעל אל, מה הורה לכם הקב"ה. המדרש מופיע בשינוי גם בדב"ר א, יב ובבבלי נדרים לב, ע"א. הרחיב מאוד בנושא א"א אורבך בספרו חז"ל פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשמ"ג, וראה שם בפרק השמיני 'פמליא של מעלה', ובייחוד עמ' 129-138. 215 [שמחים]: ההשלמה מכ"ו ומדעת. ופירושו שם מגלים: השווה מדרש תהלים צא, ח, עמ' 400: 'אבל לעתיד לבא הקב"ה מודיע להם שמו [שנאמר] לכן ידע עמי שמי (יש' נב ו'), ונזכר עוד באוצר המדרשים, במדרש אלפא ביתא דרבי עקיבא, עמ' 416. וחי עולם: כנראה צ"ל: חי עולם, על פי דני' יב, ז, והוא כינוי לקב"ה. 216-220 בשם וכו': ר' אליהו בר' בנימין היטיב להגדיר קטע זה: 'כל זה כמעשה מרכבה הוא'. מכל מקום נראה כי הפייטן מפרט את מהות השם שיתגלה לישראל לעתיד לבוא. אותות: אצל הקילירי כמו אותיות. מתוך עמוק: מן הנסתר במעמקים. הנקב: יתכן שיש לנקוד: 'הַנְּקֵב', ויתכן שיש לנקוד: 'הַנְּקֵב'; ונראה שהמדרבן בהגיית השם, מלשון 'אשר יקבד בשמות' (במ' א, טז). הנקד: נראה שמשמעו הניקוד (ראה ע' פליישר, 'מונח דקדוקי קדום בפיוט קילירי', לשוננו, לו [תשל"ב], עמ' 263 ואילך); ואפשר שזו ראייה קדומה לשימוש במונח 'ניקוד'. מתוך הַנְּטוּ...: נראה שטעות סופר כאן, ושתי מילים אלו נכפלו בהעתקה. כוונתו של הפייטן בכל הפיסקה סתומה, ואפשר שאין כאן אלא לשון הפלאה. 221 אותו: בו, בשם המפורש. חוקקים: קובעים. ומתוכו מיד נענים: על פי מדרש תהלים צא, ח, עמ' 400: 'אבל לעתיד לבא הקב"ה מודיע להם שמו [...] באותה שעה הן מתפללין ונענין [...]'. 222 כת אילים: כתות המלאכים. יראת המלאכים מפני ישראל נרמזת בב"ר סה, כא, עמ' 739: 'זמיהו בעמדס? בא עם דם. בשעה שישאל א' שמע ישראל, שותקין'. ולז ללז: וזה לזה. 223 עושו: האספו, ומקורו עושו ונאו כל הגויים מסביב ונקבצו' (יואל ד, יא), ותרגמו יהונתן 'תכנשו'. בני אל אילים: כינוי למלאכים, וראה גם דני' יא, לו. איפוא: כמו איפה. מעילים: מְעִילִים. 224 שימות המפורשים והמעולים: השווה פ' שפר, סינופטיס לספרות ההיכלות, טובינגן, 1981, עמ' 200: 'שאלו חיות הקודש את משה רבינו שם המפורש'. 225 מפללים: מתפללים. 226 ובמחיצות ניגבלים: עיין לעיל, טור 214 ובביאורו. ונראה שאף כאן הכוונה כי ישראל נמצאים עם הבורא במחיצה שאין מלאכים רשאים לעבורה. ואולי צ"ל: ובמחיצתו. ועל ימינו נחתמים: יר' כב, כד. ונידגלים: ומתעלים, מלשון 'אימה כנדגלות' (שיה"ש ו, ד).

וְאֶנְחָנוּ חוּצָה נְזוּפִים וְכָמַר צוּעֵקִים
 הֵן עֵינַן בְּעֵינַן חוּזִים / וְאֶנְחָנוּ גַם תְּמַנְהָ לֹא חוּזִים
 הֵם בְּאֶצְבַּע מְקוֹמוֹ מְרָאִים / וְאֶנְחָנוּ בְּרוּךְ מְקוֹמוֹ אוֹמְרִים
 230 וְהֵם בְּקִדּוּשׁ וּבְרוּךְ וְאָמְנִן / וְאֶנְחָנוּ מִנּוּ בְּקִדּוּשׁ וּמְנוּ בְּכָרוּךְ
 הֵם אַחַר תִּיבָה אַחַת פִּירוּשׁ שֵׁם מְקַדְּשִׁים / וְאֶנְחָנוּ אַחַר שְׁלוֹשׁ תִּיבוֹת
 בְּיַנּוּיֵי מְקַדְּשִׁים

וְהַשְׂרָפִים הַמְעוֹלִים / אֲשֶׁר מִמַּעַל לוֹ מְסוּגָלִים / אַחֲרֵיהֶם אוֹתוֹ
 מְגַדְּלִים

וְכָל עֲרֻבוֹת מְמַלְלִים / וְכַחֲשַׁמֵּל חֲשִׁים עַד שֶׁהֵן חָלִים / אַחֲרָמוֹ
 מְתַמְלָלִים

227 ואנחנו וכו': אלו דברי מלאכים, ומקורם מצאתי בסדא"ר ה' (עמ' 20-21): 'כבוד ועזו לצדיקים לעתיד לבא ולעולם הבא. כיצד. הקב"ה יושב בבית המדרש שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו [...] ומלאכי שרת ועומדים להם סביב לישראל וכוכין בלבבם. אשריהן של ישראל שכל אותו הצער והעינוי והלחץ שהיה להם חלף והלך לו. עכשיו כל אותה טובה גדולה להן [...] ומלאכי שרת צועקים מבפנים על שלא זכו לכל אותה טובה וגדולה בישראל. שנאמר הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום וגו' (יש' לב, ז). ובמר צועקים: סופו של הפסוק הנוכר לעיל במדרש 'מלאכי שלום מר יבכיון'. 228 הן וכו': ראה נתחומא בוכר במדבר, כ, עמ' 18: ' [...] לעולם הבא כשאחזיר שכניתי לציון, אני נגלה בכבודי על כל ישראל ורואים אותי וחיים לעולם, שנאמר כי עין בעין יראו (יש' נב, ח), ולא עוד אלא מראים את כבודי זה לזה באצבע, ואומרים כי זה אלהים אלהינו (תה' מח, טו). תמונה: מראה. 229 הם באצבע: ראה בתחומא הנוכר לעיל, וביק"ר יא, ט, עמ' רמ"רמא, וזיהא שם למראי מקומות. ואנחנו וכו': על פי שמ"ר כג, טו: 'החיות [...] אומרים באיזה מקום הוא אין אנו יודעות אם כאן הוא אם במקום אחר הוא, אלא בכל מקום שהוא כרוך כבוד ה' ממקומו, ועולי הים כל אחד ואחד מראה באצבעו ואומר זה אלי ואנוהו'. ועיין גם פדר"א ד. 230 והם וכו': כל אחד ואחד מישראל אומר שלושה דברים אלו. מנו בקדוש וכו': חלקנו אומר 'קדוש', וחלקנו 'ברוך כבוד ה' ממקומו'. ראה ספר היכלות, סדר המחנות, בתוך בית המדרש לילינק, חדר חמישי, עמ' 183: 'יש מהם אומרים קדוש ויש מהם אומרים ברוך [...]'. וראה גם בבבלי, חולין צב ע"א ובפסיקתא חדרתא (בתוך אוצר המדרשים), עמ' 492. 231 הם אחר תיבה אחת וכו': ראה במדרש תנאים (עמ' 71): 'ישראל מזכירין את השם אחר שני דברים, שמע ישראל ה' אלי' ה' אחד (דב' ו, יד) ומלאכי השרת מזכירין את השם אחר שלושה דברים וקרא זה זה ואמר קק"ה ה' (יש' ו, ג). יתיר עליהן הכהנים עוד אחת שני' (במ' ו, כד) יברכך ה'. אבל בפיוטנו לא צויין שהכהנים הם המקדישים את השם אחר תיבה אחת. במדרש תהלים קמו, ט, עמ' רסט מצאנו: 'הצדיקים ממליכים להקב"ה, שנאמר ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור. והשווה בבלי, חולין צא ע"ב: 'וישראל מזכירין את השם אחר שתי תיבות [...]'. ומלאכי השרת אין מזכירין את השם אלא לאחר ג' תיבות [...]'. ונראה שניתן לקיים גם את גירסת כ"י ז: 'הם עד לא תיבה אחת פירוש שם מקדישים' על פי נוסח קדושה ליחיד המצוי במהדרות קורנל של סידור רב עמרם גאון (ורשה תרכ"ה), עמ' 10: 'ועמו ישראל ממליכין שמו ואומרים ה' ימלוך לעולם ועד'. קטע זה, שאינו אלא גירסה אחרת לסוגיה בבבלי, חולין צא ע"ב — צב ע"א, איננו חלק מסר"ע. 232 והשרפים וכו' ממעל לו: על פי יש' ו, ב. מסוגלים: מכונסים, מלשון סגל. אחריהם וכו': עיין בבאור לטורים 214-215, וראה כפרק מפרקי היכלות, בית המדרש, חלק שלישי, עמ' 161, שהובא לעיל במבוא. 233 ערבות: כינוי לשמים, והכוונה כאן לצבא מרום. וכחשמל חשים: לשון נופל על לשון, לפי שחיות אלו שותקות כשהדיבור יוצא מפי הקב"ה. עד שהן חלין חלים: נרעדים ומודעזעים. אחרמו: אחראל. מתמללים: ראה בבלי חגיגה יג

לְפָאָר בְּשִׁירִים וְהִילּוּלִים

235 אָצִים / עָצִים / גוֹהָצִים / רוֹחָצִים / מְחַצְצִים / חוֹצְצִים / פּוֹצְצִים /
 נוֹחָצִים / נוֹעָצִים / וְעָצִים / לְהַעָצִים / מְלִיצִים / לְקִיצִים / מְקִיצִים /
 מְרִיצִים / דָּצִים / רָצִים / קוֹפְצִים / עוֹלָצִים / מְרַצִים / פָּצִים / עוֹרָצִים /
 וּמַעְרִיצִים

ככ>תוב< וקרא <זה אל זה ואמר> (יש' ו, ג)

ע"א-יג ע"ב: 'מאי חשמל? אמר רב יהודה חיות אש ממללות. במתניתא תנא עתים חשות עתים ממללות; בשעה שהדיבור יוצא מפי הקדוש ברוך הוא חשות, ובשעה שאין הדיבור יוצא מפי הקדוש ברוך הוא ממללות'. 235 **עצים**: נוטלים עצה זה מזה. **גוהצים**: שמחים. **רוחצים**: אולי על שם שמיטהרים קודם שמשבחים לקונם (ראה בפרק מפרקי היכלות, שם, עמ' 162), ואולי במשמעות בוטחים, לפי המובן הארמי של השורש רח"ץ. **מחצצים**: נאספים, או מזרזים (ראה שופ' ה, יא, ובביאורו הארוך של בן יהודה במילונו, ערך חצ"צ). **חוצצים**: מלשון 'צִיצָא חֲצִץ פְּלוּ' (מש' ל, כז) שתרגמו 'ומתכנשין כלהון כחדא'. **פוצצים**: קוראים בקול רם. 236 **נוחצים**: ממהרים. **ועצים**: ראה טור 234, ונראה ששיבוש כאן. כנראה צריך להיכתב 'יועצים'. **להעצים**: להגדיל ולרומם. **מליצים**: אומרים דברים ערכים. **לקיצים**: אולי: לעתים קבועות. **מקיצים**: מזרזים זה את זה. 237 **מריצים**: כמו רצים. **מרצים**: אומרים דברים המקובלים לפני ה'. **פצים**: פותחים את פיהם. **עורצים**: כמו מעריצים, מתגנים דברי ידא ורוממות. לכל הקטע השווה הסילוק 'מי ימלל גבורות חיילך' (מ. 1095): ד' גולדשמידט [מהדיר], מחזור לימים נוראים, ב, ירושלים, תש"ל, עמ' 397-403, טורים 62-69. הסילוק מיוחס לקילירי מספק, ולאנדסוטה (עמודי העבודה, ברלין, 1865, עמ' 83) ייחסו ליוחנן הכהן. לשונו של פיוט זה, מכל מקום, דומה במפתיע לקטעים שונים בקדושתא שלפנינו.

חילופי נוסחאות

סימני כתבי היד

א	=	כ"י קיימבריג' TS H 15/68 וחלק ממנו כ"י קיימבריג' TS AS 112.345
ב	=	כ"י אוכספורד d. 41 (2714/16) דף 83 ב
ג	=	כ"י קיימבריג' TS NS 116/39
ד	=	כ"י קיימבריג' TS NS 251.46 והמשכיו כ"י קיימבריג' TS AS 67.57, TS AS 67.58, TS AS 67.59
ה	=	כ"י קיימבריג' TS 10 H 6/1
ו	=	כ"י קיימבריג' TS 10 H 5/7 והמשכו כ"י אוכספורד d. 63 (2826/49) דף 98
ז	=	כ"י קיימבריג' TS NS 235.152 והמשכו TS 8 H 21/9
ח	=	כ"י אוכספורד 1207 דף 80 ואילך
ט	=	כ"י קיימבריג' TS Misc 22.219
[]	=	השלמה לליקוי בכתב היד
< >	=	השלמה לקיצור בכתב היד
X̄	=	אות שקריאתה מסופקת

פיוט א. (מגן). מקורות: כ"י א (נוסח יסוד למגן); כ"י ב (8-1 'חתי'); כ"י ח. 2 ויולדן חסר ב ח 3 גשחם ח 4 דופקי דלתותיך ב / חיות ח 5 לאורך ציר צרתה ב לאורך ח 6 ובו עצורה ב ובין עצרה ח 7 זכר ב זכר ח 8 חיתול ב 9 שובכה ח 10 עלותה ח 13 מיוקש עונך ח 14 כל אענך ח 15 כפיללך ח 16 ואנצרך ואנגנך ח כצורך נוסח אחר המוצע ח

פיוט ב. (מחיה). מקורות: כ"י א (שרידים של ב); כ"י ג (נוסח יסוד טורים 19 'ללא' — 32); כ"י ח (נוסח יסוד טורים 17-19 'נדרשי'). 19 ללו ח 24 עול ח 32 לעפרים א ח

פיוט ג. (משלש). מקורות: כ"י א (שרידים); כ"י ג (נוסח יסוד); כ"י ד (שרידים משרשת הפסוקים); כ"י ח; כ"י ט (47-48). 34 חסידין ותומיך א 39 שיי א 42 רישעם א 44 וערוך א 46 ומעולם] ועיוים א מעיויים ח 47 אל לאן לא אל א כי לא אל ט 48 מי אל כמוך] חסר א ט / עובר] נושא עון ועובר א ט בכ"י א נוסף בין הפסוק הראשון לשני: 'ונאמר' ושמעת אל תפלת עבדך, ואיננו במקרא כצורתו (וראה מל"א ח, כח). כמו כן נראה שבסוף שרשת הפסוקים מצוי בכ"י א פסוק נוסף, אולי במ' יד, כ. בכ"י ד רשם הסופר את הפסוקים במלואם. בכ"י ט מופיע רק הפסוק הראשון של השרשת.

פיוט ד. מקורות: כ"י א (נוסח יסוד לטורים 51 'עדן' — 53); כ"י ג (נוסח יסוד לטורים 49-51 'וכס'); כ"י ד (שרידים); כ"י ח; כ"י ט. 49 נשברה ח / וקדם] ובטרם ט / סופה א ט צופה ח 50 זמתח] חסר ט / שבעה] ה"א תלויה ד וקדם שבעה ט / לברות א 51 ויגון] אמון וארמון [...] א / ארמון ח / עדן וערוך] [...]ריה ד ביכורה ופורייה ח בכורה ופוריה ט 52 היות] חיות ח 53 צרי ח / לשובכה ד ח ט נורא וקודש ד נורא ומרום וקדוש ט

פיוט ה. מקורות: כ"י א (נוסח יסוד עד טור 78 'בכסה'); כ"י ד (שרידים); כ"י ה (נוסח יסוד מטור 81); כ"י ח (נוסח יסוד טור 78 'כבני מרון' — טור 80). 55 והוחבאו ח 56 מכולך ח 57 ישרת ח 58 עון] עז ד עול ח / יצועי ח / זולל ד 59 לזולל ח 60 צעק ח / ורץ]

חסר ה 61 מנו ה / עומד ה / וחן שובה ה 64 כאשר ה / בן בו ח 65 מינו בן ממן
 בטן ח 66 ניין בארין נין כאדם ח / בארה ח / ונתייחד ה 67 הטיפו ח 70 כהסכתם ח /
 נמן] פצו ד ח 71 למה ד / לו תשיבינו ח 72 יידע ח 73 ושה ח / משוכבינו] שוכבינו
 ד ח 75 אכין מועדיין] אסלף מועדיי ד פן אסלדך מעוני מועדי ח 76 לכם ד לכך אם יכון
 עד ח 78 בכסא ח

פיוט ו. מקורות: כ"י ד (שריידים עד טור 92); כ"י ה (נוסח יסוד); כ"י ח. 82 האומר ח / ואשובה
 ח 85 נשנו המלים שובה ישראל [...] אלהיך 86 מכפר] וכמכפר ח 88 עוד] חסר
 ח / חטא ד 94 וקובל] מקבל ח 95 בברי ח 98 תעשה ח 99 מכפרת ח 102 עושר
 ח 106 ייסורין ח 107 צוררים ח 108 עול ח / יהיו ח 111 מתחננים] מתענים ח

סטרופת קדוש. מקורות: כ"י ה; כ"י ח (נוסח יסוד). 3 מגי בטן] חסר ה

פיוט ז. מקורות: כ"י ה (נוסח יסוד); כ"י ח. 117 נגזר ח 118 נזר] נוד ח 119 זילזל ח /
 והעלה ח 120 מזעוה] מן העוהה ח 122 בצדק וצידק] כצידק בצדק ח / שב ח 123 קם
 ח / שוגג ח 124 נכנע ח 126 ונקשב ח / ממנו ח 131 היריעה ח 133 שחקי[.] שחקר
 ח / שבים] שברה ח

פיוט ח. מקורות: כ"י ד (שריידים קלושים); כ"י ה (עד טור 172 'איך', נוסח יסוד טורים
 162-171); כ"י ו (נוסח יסוד טורים 135-161, 172-210, 217 'מראה' - סוף הסילוק); כ"י
 ז (טורים 193 'ויש' 202-211 'להוכיחם', 211-221 'חוקקים', 229 'ברוך' - סוף הסילוק, נוסח
 יסוד טורים 211-217 'מראה'); כ"י ח. כותרת ובכך ולך תעלה קדושה ה 136 אמרות] אמורות
 ה 137 כל מפעל אמרות ח / מאז ה 139 יקרות ה 140 עצתה] נשמת והושלם בשולי
 הדף ה / ולגזור ה 141 ולפענח ה 142 וכפרי ה ח / מעללי ערכין] מערכי ה מעללי
 ח 143 מרכיב ה 145 לפרעה ה 148 בחטאתיה/ עוונותיה/ 149 שליח ח / ריבעותיה
 ויז תלויה ח 152 יתרון] ויז תלויה בין השיטין ו 153 מן] רוע] ח 154 וישלך ח /
 רמה ה ח 156 ברטייה ה ח / אשר] חסר ח / ריפאות ה רפאות ח 158 להחיות ה /
 מוכנת] כי אם אין תשובה [אין עולם] נוסף ה / מוכנה ה 159 פיתחי ה 160 מן העולם
 ה 161 ומילוד] ימלוד ה / בה] חסר ח / ועליה ה 162 מעפרה] מעפר היא ו / בכך]
 בין השיטין ה 163 וחיית ו 164 על יד ו / סיער ו / ישער] יסעיר ח 165 ויביאם]
 וישבם ח / השער] שער ו 167 תבואתה 168 גשו לדרשו ו 168-169 בשעשו... לדרוש]
 חסר ו 169 הובטחון] הוכחו ח 170 במן] כמו ח 177 לא לעולם אריב] לא לנצח אכוף
 ח 180 ונחון] בדין חגי ח 184 וש[.] נגו כסיטים] ונכספנו כשוטים ח 185 ניסטים] משטים
 ח / ותעבנו ח 186 וסטן ח / בל] לא ח 188 בחרותין] בחרות ח 189 ובכל הכפלון] בכל
 הכפלון ח / חטא ח / מכבודך ח 191 עט] ועט ח 192 יימחה] ימחה בו ח 193 עדים
 ז 194 כונים ז / בקטורה] בקטורת (בתחילה רשום היה בקטורה ומעתיק נוסף תיקן
 ל'בקטורת') ז 197 פנים ז 198 כאשר] אשר ז 199 חקקנו ז / רהבין] רשום היה 'הביא'
 ויד מתקנת הוסיפה בין השיטין 'רהבין' ז / [ערץ] לכל עובר נוסף ח / פיסקנו בחרץ/
 והועד בנו בשמים [...] נוסף ז ח 200 ולא הישלכנו] ומיד לא השלכנו ז ח 201 וכסס] בין
 השיטין ז 202 חפצין] חפץ ח 203 ובמן] אשר במו ח 206 את מצוקים ואת [יצוקים] את
 יצוקים ואת מצוקים ח 208 נקים] אקים ח 215 וגלים] וגילים ו / אילי גילים] נוסף ו / שם]
 מתוקן ל'השם' ה"א תלויה בין השיטין ז / וחי עולם] נוספה מילה שאותיותיה האחרונות
 והיו 217 שמת< מתוך>] שימאות< מתוך ו 219 הנבק] לפניו נוספו אותיות ס מ
 ז 219 הנגדק< מתוך>] הנג<...> חסר ז 223 חושו עושו] עושו חושו ח 223 מעללים]
 מעלים ח 226 ובמחיצתו נגבלים ח / ונגלים ח 229 מקומן] אותו ח / ברך] ברך כבודו
 ז 230 והם...ואמן] הם בקדוש ואמן וברוך מקדישים ז / מעל השורה תלוי וא-גנחנו ז /
 מנון] מהם ז / ומנון] ומהם ז 231 הם אתרן] הם עד לא ז ח / פירוש שם] פירושהן ח / כינוי

ח 232 אותן] אתו ז 233 ממללים] ממללים (ובין השיטין נרשם 'ממללים') ז / עד שהיו חלים ז 235 גוהצים] גוהצים נוצצים ז / מחצצים] וחוצים ז וחוצצים] וחוצצים כחצים צועקים יועצים ז 235-236 פוצצים נוחצים] חסר ז (ומעל השיטה נרשם כגיצים רועצים רוצים חוצצים פורצים רובצים) 236 נועצים ועצים] חסר ז / להעצים] לעצים ז 237 מריצים] חסר ז (ומעל השיטה נרשם יועצים להעצים מליצים מציצים: מקיצים לקיצים: רצים) / קופצים] קובצים ז / פצים] פוצצים חולצים ז (ומעל השיטה נרשם [..]צים קובצים עולצים מקצים [..]בצים) בשולי הגיליון שם, כנראה טיוטה שרשם המעתיק שהוסיף את חרוזי ה- צים מעל לשיטין